

SAY YASASI: KEYNES'İN YORUMU VE SON DÖNEM TARTIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz AYDIN*

ÖZET

Bu çalışmada, Keynes'in Say Yasası eleştirisi ve Keynes'in eleştirisi- nin eleştirisi incelenmektedir. Keynes'e göre, krizler ortaya çıkabilir ve efektif talep yetersizliğinden kaynaklanır; bir başka deyişle Say Yasası geçersizdir. Diğer taraftan, Say Yasası'nı savunanlar, Keynes'in yorumunun hatalı olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle son dönemde, Keynes'in Say Yasası'nın anlamını doğru yansıtmadığı ve Say Yasası'nın geçerli olduğu yönünde yapılan yoğun çalışmalar dikkat çekmektedir. Çalışmanın amacı, Say Yasası'nın temel önermesinin 'derneşik arzın derneşik talebe eşit' olduğunun ve Keynes'in de ileri sürdüğü gibi, Yasa'nın kapitalist ekonomilerde değil, parasal olmayan ekonomilerde geçerli olabileceğinin gösterilmesidir.

Anahtar kelimeler: Say Yasası, efektif talep, takas ekonomisi, paranın işlevleri.

Jel sınıflandırması: E12, E13, E40

ABSTRACT

In this paper *Keynes's critique of Say's Law* and *critique of Keynesian criticism* are analysed. According to Keynes, crises are possible and are the results of lack of effective demand; that is to say that the Say's Law is void. On the other hand, defenders of the Say's Law assert that this interpretation by Keynes is fallacious. Especially in the last period, many studies suggest that Keynes did not demonstrate the meaning of the Say's Law correctly and Say's Law is valid. The purpose of this study is to indicate that the proposition of 'aggregate supply is equal to aggregate demand' is the key element of the Say's Law, and that the Law may, as is ascertained by Keynes, apply in non-monetary economy, not in capitalist economy.

Key words: Say's law, effective demand, barter economy, functions of money.

Jel classification: E12, E13, E40

* Nişantaşı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü, Email: yilmazaydin88@yahoo.com

ÖNSÖZ

Say Yasası tartışması, esas itibarıyla, serbest piyasa ekonomisinin istikrarlı ve dolayısıyla krizlerin olanaklı olup olmadığı tartışmasıdır. Krizlerin kapitalist sistemin iktisadi yapısıyla herhangi bir şekilde bağlantılı olamayacağı, serbest iktisadi faaliyetlerin iktisadi yaşamda mükemmel bir uyumu gerçekleştireceği, J.B. Say'ın, 1803 yılında "Ekonomi Politik Üzerine Bir İnceleme" adlı eseri yayınlanana kadar, Smith tarafından geliştirilen 'görünmez el' kavramıyla açıklanmaktaydı. Bu eserin yayınlanması ile birlikte, 'görünmez el' yerini, daha sonra Say Yasası olarak adlandırılacak olan İngilizce'ye 'Piyasalar Yasası' ('law of markets') şeklinde çevrilen ve Türkçe literatürde 'Mahreçler Kanunu' olarak da bilinen, "loi des débouchés" doktrinine bırakmıştır.

Say'ın doktrini Keynes öncesi dönemde Malthus, Marx, Sismondi ve birkaç yazar dışında Klasik ve Neoklasik iktisatçılar tarafından savunulmuş ve geliştirilmiştir. Bu dönemde geçerli Klasik-neoklasik paradigmanın temel önermesinin Say Yasası olduğu söylenebilir. 1929 yılında yaşanan iktisadi kriz, bir anlamda paradigmanın krizine yol açmış ve Genel Teori'nin yayınlanması ile birlikte paradigma değişimi gerçekleşmiştir. Genel Teori ile birlikte, kriz olasılığının reddedilmesi değil, talep yetersizliğinin olası ve krizlerin temel sebebi olduğu, egemen iktisat anlayışında genel kabul gören öğreti olmuştur. Yayınlandığı günden bu yana, çok çeşitli tartışmalara yol açan Genel Teori'nin temel mesajının, krizlerin olanaklı ve talep yetersizliğinin bunun temel sebebi olduğu *söylenebilir. Bunun anlamı*, Say Yasası'nın geçerli olamayacağıdır. Keynes, *açıklama amacı güdülen İstihdamın Genel Teorisi'nin özü efektif talep yetersizliğinin gösterilmesi olduğundan, kitabın büyük bölümünün buna bağlı çeşitli unsurların incelenmesine ayrılacağını* belirtmektedir. Böylece, kitapta ayrıntılı biçimde ele alınan özel ve milli açıdan tutumlu olmanın sosyal avantajları, faiz oranlarına ilişkin geleneksel tavır, klasik işsizlik teorisi, paranın miktar teorisi, dış ticaretle ilintili olarak laissez-faire'in mutlak avantajları gibi sorgulanması gereken birçok konunun Say Yasası'nın sorgulanması ile yakından ilgili olduğu ifade edilmektedir. Say Yasası'nın sorgulanmasında, paranın rolü temel öneme sahiptir. Takas ekonomisi koşulları ile paranın kullanıldığı ekonomiler arasında önemli farkların bulunduğu ve paranın üstlendiği özel rolün kapitalist ekonomilerde krizler için gerekli ve yeterli koşulları sağlayacağı ileri sürülmektedir. Say

Yasası, parasal gelişmiş kapitalist ekonomileri değil, takas ekonomisini ya da Keynes'in ifadesiyle paranın sadece değişime aracılık ettiği 'gerçek' mübadele ekonomisini dikkate almaktadır.

Keynes'in Say Yasası yorumu literatürde genel kabul görmeye birlikte, özellikle yakın dönemde, çok sayıda eleştirel çalışmalara da rastlanmaktadır. Eleştirilerin odağında, Keynes'in Say Yasası'nı yanlış yorumladığı veya bilinçli olarak tahrif ettiği görüşü yer almaktadır. Gerek Say'ın kendi yazılarından, gerekse James Mill ve Ricardo'dan yapılan alıntılarla, Keynes'in Say Yasası yorumunun buradaki açıklamalarla örtüşmediği önemle vurgulanmaktadır. Kendi içinde çeşitlilik göstermekle birlikte, arzın talebi belirleyeceği Keynes yorumunun eleştirilerinde ortak paydayı oluşturmaktadır. Ancak, buradan, Keynes'in, 'her arz kendi talebini yaratır' ifadesinin Say Yasası'nın doğru tanımı olduğu sonucuna varılamaz. Bu ifade, Say Yasası'nın geçersiz, yanıltıcı ve tahrif edici bir tanımıdır. Geçersiz ve yanıltıcıdır; çünkü arzın talep yaratması için bunların her ikisinin birbirine uygun oranlarda olmasının önemini göz ardı etmektedir. Talep yetersizliğinin iktisadi krizler için doğru açıklama olamayacağı, Say Yasası'nı savunanların temel tezi olarak görülebilir. Bu iktisatçılara göre, iş çevrimleri sürecinde belirleyici olan talep değil, arzdır; yani genişleme ve daralma dönemlerinde önce üretim değişmekte ve talep bunu izlemektedir. Literatürde yer alan yorum çeşitliliği, Yasa'nın değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Farklı eleştiriler, farklı yorumları temel aldığı için ileri sürülen gerekçeler farklı mantıksal değerlendirmeler içermektedir. Bir başka ifadeyle, eleştirilerde varılan farklı sonuçlar, Yasa'nın doğru kabul edilen yorumlarının farklı mantıki sonucu olmaktadır.

Keynes'in görüşlerinin eleştirildiği çalışmalar ile kıyaslandığında Keynes'in düşüncelerinin savunulduğu çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Ayrıca, Türkçe literatürde Say Yasası ile ilgili tartışmaların son derece yetersiz kaldığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın amacı, bu eksikliklerinin giderilmesine katkı sağlamak ve Say Yasası'nın temel önermeleri dikkate alındığında, Keynes'in yorumunun gerçeği yansıttığının gösterilmesidir. Birinci bölümde, Genel Teori'de Say Yasası'nın nasıl tanımlandığı ve paranın kendine özgü roller üstlendiği kapitalist ekonomilerde neden geçersiz kabul edilmesi gerektiği açıklanmaktadır. Keynes'in yorumunun eleştirisi ise ikinci bölümün konusudur. Burada tartışmalar, Say'ın ve diğer

Klasik iktisatçıların yazdıkları ile birlikte ele alınmıştır. Sonuç bölümü genel bir değerlendirmeden oluşmaktadır.

KEYNES'İN SAY YASASI ELEŞTİRİSİ

Keynes, serbest piyasa ekonomisinde tam istihdam dengesini sağlayacak yeterli derneşik talep düzeyinin kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini göstermeye çalışmıştır. Bunun gösterilmesi, efektif talep yetersizliğinden kaynaklı resesyonların olanaksız olduğunu ileri süren Say Yasası'nın reddedilmesini gerektirmektedir. Keynes'e göre, Say Yasası, kapitalist ekonomi koşullarında değil, 'parasal olmayan ekonomi' ('non-monetary economy') koşullarında geçerli olabilir (Sardoni, 1991: 219).

Say Yasası kabul edildiğinde herhangi bir ekonomik kriz analizi gereksiz olduğu için Klasik yaklaşımda bir kriz teorisi geliştirilmemiştir. Daha doğru bir ifadeyle iktisadi dalgalanmalar incelenmekle birlikte sistematik bir kriz analizi söz konusu değildir. 1929 yılında ortaya çıkan krizi Klasik iktisatçılar geçici bir durum olarak değerlendirdiler ve dolayısıyla kapitalizmin bu büyük bunalımına herhangi bir çare önermediler. Bu iktisatçılara göre, Say Yasası geçerli ise geçici dengesizlikler ortaya çıkabilirdi; ancak bu durum kesinlikle sürekli olamazdı. Kapitalizmin yaşadığı bu büyük krizin çözümü konusunda öneri, yaşanan krizi Kuhn'cu anlamda Klasik paradigmanın krizi olarak değerlendiren Keynes'den geldi (Ardıç, 2011: 69-72). Keynes'e göre krizin temel sebebi, talep yetersizliğidir ve krizin aşılması efektif talebin genişletilmesini gerektirir (Paya, 2001: 211).

Keynes'in yaklaşımında, belirsizlik koşulları altında oluşturulan beklentiler, paranın işlevlerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Parasal bir ekonomide tasarruf sahiplerinin parasal fonları para, tahvil vb. finansal varlıklar olarak ellerinde tutmaları, talep yetersizliğine yol açarak iradi olmayan işsizliğin varlığı için gerekli ve yeterli koşulu sağlamış olur. Tasarrufların yatırım harcamasına dönüşmemesi anlamına gelen bu durum efektif talep yetersizliğine neden olur. Efektif talep yetersizliği ise gayri iradi işsizliğin ortaya çıkmasına ve ekonominin tam istihdam düzeyinin altında çalışmasına yol açar (Tanyeri, 1998: 30). Genel Teori'nin temel tezinin, piyasa sisteminin kendi başına bırakıldığında istikrarlı bir tam istihdam

dengeğine ulaşamayacağı olduğu söylenebilir. Bu tez; “Her arz kendi talebini yaratır” biçiminde dile getirilen Say Yasası’nın eleştirisine dayanmaktadır (Özel, 2007: 60). Keynes’in kurması gereken modelin içinde Say Yasası’nın reddedilmesi gerekmekteydi (Demiröz, 2012: 246-247). Temel sorunu Say Yasası’nın geçersizliğini göstermek olan Keynes kendisinden önceki tüm iktisadi Klasik iktisat olarak adlandırır. Bunun nedeni, kendisinden önceki iktisatçıların (Malthus ve Marx vb. hariç) hemen hemen tümünün Say Yasası’nı kabul ettiğini düşünmesidir (Çakmak, 1997: 74).

Efektif Talep İlkesi ve Say Yasası

Keynes, kitabının hemen başlarında “Say ve Ricardo’dan bu yana klasik iktisatçılar, her arzın kendi talebini yarattığını öğrettiler – belli belirsiz bir önemi olan bu ifade, tüm üretim maliyetlerinin dolaylı ya da dolaysız olarak, ürünün satın alınmasında kullanılması gerektiğini açıkça ortaya koymamıştır” diye yazmaktadır. Say Yasası ile ilgili açıklamalar J. S. Mill ve Marshall’dan yapılan alıntılarla sürmektedir.

J. S. Mill’in... kitabında, bu doktrin şu şekildedir: ‘Emtianın satın alımında kullanılan ödeme aracı yine emtiadır. Bir kişinin... ödeme aracı, sahip olduğu kendi ürünüdür. Tüm satıcılar... kaçınılmaz olarak alıcı durumundadırlar. Ülkenin üretken güçlerini bir anda iki katına çıkarabilseydik, tüm pazarlardaki emtia arzını da iki kat arttırmış olurduk; aynı zamanda satın alma gücü de iki katına çıkmış olacaktı. Herkes için talep, tıpkı arz gibi, iki kat artmış olurdu; herkes, mübadelede iki kat daha fazla teklif edebileceği için iki kat daha fazla satın alabilecektir.’¹ (Keynes, 2008: 26).

Satın alma gücü iki katına çıktığında, talebin de iki kat artacağı, arzın kendi talebini yaratacağı anlamına gelmektedir. Say Yasası, her arzın kendi talebini yaratacağı biçiminde tanımlanmaktadır.² Tasarruflar söz konusu

¹ Türkçe çeviri İngilizce baskısı ile karşılaştırılarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. İngilizce baskısı için bkz. (Keynes, 1936: 18). Bu çalışmada, Genel Teori’nin Kalkedon Yayınları 2008 Türkçe baskısı esas alınmaktadır. Özellikle Keynes’in kullandığı dilin ‘özensizliği’ çeviride bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, İngilizce ve Almanca baskısı ile karşılaştırılarak zaman zaman gerekli değişiklikler yapılmaktadır. Almanca baskısı için bkz. (Keynes, 1994).

² Keynes’in, ‘her arz kendi talebini yaratır’ tanımı ne Say, Ricardo ve James Mill’in yazılarında yer almış ne de Keynes’in formülasyonuna kadar genel kabul görmüştür (Tarnell, 2011: 3). Kent’e göre, Say Yasası’nı tanımlamak için ‘her arz kendi talebini yaratır’ ifadesini ilk kez Keynes kullanmış olabilir veya en azından daha önce bazı kaynaklarda benzer tanımlara rastlanmakla birlikte Keynes’den önce bu ifadenin aynı anlamda ve yaygın şekilde kullanılmadığı söylenebilir. Kent, James Bonar’ın Malthus and his Work adlı kitabının Keynes için söz konusu kaynaklardan biri olduğunu belirtmektedir (Kent, 2005: 69). Bonar’ın bu kitabında Say Yasası’nın tartışıldığı Genel

olduğunda Say Yasası'nın nasıl yorumlandığı Marshall'ın görüşleri ile açıklanmaktadır. Marshall'a göre, insanın, satın aldığı hizmet ve emtiyanın kendisini tatmin etmesini düşündüğünde, harcama yapacağı söylenirken, satın aldığı hizmet ve emtiayı, gelecekte tatmin elde etmeyi beklediği servetin üretimine ayırdığında tasarruf edeceği söylenir. Keynes'e göre, doktrin, bugün, böylesine kaba bir biçimde ifade edilmemekle birlikte, bu ifade hala, ortaya konmadığında çökecek olan klasik teorinin temelini oluşturur. Mill'le hemfikir olma konusunda tereddüt eden günümüz iktisatçıları, Mill'in doktrininin kendi öncülleri olmasını gerekli kılan sonuçları kabul etmede tereddüt etmezler. Örneğin, Profesör Pigou'nun hemen hemen tüm çalışmalarında yer alan inanç, üretim ve istihdam teorisinin (Mill'in de yaptığı gibi) son kısımda formalite icabı parayla yapılan 'gerçek' mübadele temelinde ele alınabilmesi, klasik geleneğin günümüz versiyonudur. Kişilerin harcamadıkları parayı, bir şekilde harcayacakları fikri, günümüz düşüncesini hala çepeçevre sarma özelliğini sürdürmektedir (Keynes, 2008: 26-27).

Mübadelelerin doğrudan takas yerine para aracılığı ile gerçekleştiği varsayımı altında geliştirilen üretim ve istihdam teorisi, Klasik geleneğin günümüz versiyonu olarak yorumlanmaktadır. Bu geleneğin önemli temsilcilerinden Marshall'a göre tasarruf kararı tüketimin dönemler arası ikamesini yansıtır. Keynes bu noktada görüşlerini şöyle sürdürmektedir:

Böylece (Marshall'dan yaptığımız alıntıda ortaya konduğu gibi) bireyin gerçekleştirdiği bir tasarruf hamlesi kaçınılmaz olarak bir yatırım hamlesini de beraberinde getirecektir... Bununla beraber, bu şekilde düşünenler, birbirinden farklı iki temel faaliyeti aynı şeymiş gibi gösteren bir görsel illüzyonla gözleri boyanmıştır. Bu kişiler, gelecekte tüketmek amacıyla verilen kararları belirleyen motiflerle, bugünkü tüketimden sakınma kararlarını belirleyen motifler arasında hiçbir ilinti olmadığı halde, hiçbir temele dayanmadan, bugünkü tüketimden sakınma kararıyla, gelecekte tüketmek amacıyla verilen kararları arasında bir bağ olduğunu varsaymaktadırlar... bu, bir bütün olarak çıktının talep fiyatı ve klasik teorinin 'paralel aksiyomlar' olarak ele aldığı çıktının arz fiyatı arasındaki eşitlik varsayımıdır. Bu varsayım kabul edildiğinde, gerisi çorap söküğü gibi bunun peşi sıra gelmektedir; özel ve milli açıdan tutumlu olmanın sosyal avantajları, faiz oranlarına ilişkin

Bolluk (General Gluts) başlığını taşıyan bölümden önce, rant kavramının incelendiği sayfada 'her arz kendi talebini yaratır' ('supply creates its own demand') cümlesi yer almaktadır. Takip eden sayfada da benzer şekilde 'kendi talebini yaratan arz' ('supply that creates its own demand') ifadesi dikkat çekmektedir (Bonar, 1885: 232-233).

Bu konudaki tartışmalar için bkz. (Tarnell, 2011), (Kent, 2005) ve (Kates, 2005).

geleneksel tavır, klasik işsizlik teorisi, paranın miktar teorisi, dış ticaretle ilintili olarak *laissez-faire*'in mutlak avantajları ve sorgulamamız gereken daha birçok soru (Keynes, 2008: 28-29).

Bu açıklamalar, Keynes'in Say Yasası yorumunun temelini oluşturmaktadır. Malların mallarla satın alınması, çıkış noktasıdır. Para sadece mübadeleye aracılık eder. Faktör gelirlerinin bir kısmının harcanmayıp tasarruf edilmesi, tüketimin bugün yerine gelecek döneme kaydırılmasından başka bir şeyi ifade etmez. Bugünkü tüketimden sakınma kararıyla, gelecekte tüketmek amacıyla verilen kararları arasında bir bağ olduğunu varsaymaktadırlar. Satın alma gücünün gelecek döneme transfer edilmesi, tasarrufun yatırıma dönüşmesi ile gerçekleşir. Gelirin bugün tüketilmeyen kısmı, gelecek dönem tüketim mallarının üretiminde kullanılacak yatırım mallarına harcanacağı için cari dönemde üretilen toplam tüketim ve yatırım malları da satılacaktır. Keynes'in sisteminde, Say Yasası'nın, kitabına da adını veren istihdam, faiz ve para konularında Klasik yaklaşımın temelini oluşturduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla, 'her çıktı ve istihdam düzeyinde derneşik talep fiyatının derneşik arz fiyatına eşit olması anlamında her arz kendi talebini yaratır' biçiminde tanımlanan Say Yasası, Klasik faiz teorisi, Klasik işsizlik teorisi, paranın miktar teorisi ve dış ticaretle ilintili olarak *laissez-faire* teorisinin sorgulanması anlamına gelmektedir. Keynes, Genel Teori'nin 1939 yılında Fransızca baskısına yazdığı önsözde, Say Yasası veya Mahreçler Yasası'nın Klasik iktisat teorisinin esas öğretisi olduğunu belirtmektedir (Martin, 2004: 1). Şöyle de söylenebilir; Keynes, Say Yasası'nı Klasik teorinin mantıksal sonucu olmaktan ziyade, bu teorinin ön koşulu, temeli olarak görmektedir (Witte, 1989: 326).

Tasarruf hamlesinin kaçınılmaz olarak bir yatırım hamlesini de beraberinde getirmeyeceği Keynes'in Say Yasası eleştirisinde temel öneme sahiptir. Klasik teoride, üretim (arz) gelire eşit olduğuna göre, yaratılan gelirin tamamı harcanırsa derneşik arz derneşik talebe eşit olur. Bütün olarak bakıldığında, toplam harcama toplam gelir kadardır. Gelirin bir kısmının harcanmayacağı kabul edilmekte, ancak tasarruf olarak tanımlanan gelirin bu kısmının yatırım malları talebine dönüşeceği ileri sürülmektedir. Burada kritik nokta, tasarrufların yatırımlara eşitliğini sağlayan faiz mekanizmasının varlığıdır (Çakmak, 1997: 69-71). Keynes'in geliştirdiği yaklaşımda, efektif talep yetersizliğinden kaynaklanan eksik istihdam dengesinin varlığının kanıtlanması için faiz mekanizmasının tasarruf-yatırım eşitliğini sağlamadığının

gösterilmesi gerekmektedir. Faiz mekanizmasının tasarruf-yatırım eşitliğini sağlamadığı gösterildiğinde, hem efektif talep yetersizliğinin varlığı hem de emek piyasasında eksik istihdam durumunun varlığı kanıtlanmış olacaktır (Çakmak, 1997: 75). Bu ise paranın işlevlerinin gelişmiş kapitalist ekonomilerin niteliklerine uygun olması anlamında doğru tanımlandığı bir para teorisini gerektirir. Paranın rolü ve işlevleri doğru tanımlandığında, Say Yasası'nı savunanların varsaydığı üretim koşullarının kapitalist ekonomiyi yansıtmadığı görülecektir. Say Yasası'nın, üretim ve istihdam teorisini (Mill'in de yaptığı gibi) son tahlilde formalite icabı parayla yapılan 'gerçek' mübadele temelinde ele aldığı, yani paranın sadece değişim aracı işlevi gördüğü 'gerçek' mübadele koşullarını yansıttığının vurgulanması, Keynes'in yorumunun analitik düzlemde Marx'ın Say Yasası eleştirisi ile büyük oranda örtüştüğünü göstermektedir³ (Sardoni, 1991: 220). Marx'da olduğu gibi Keynes'in de çıkış noktasının, parasal ekonomi koşullarının dikkate alınması ve paranın alım ve satımları birbirinden ayırarak genel aşırı üretim krizi olasılığını doğurması olduğu söylenebilir (Foley, 1990: 442).

Keynes'in analizinde, faiz oranının, tasarrufun getirisi olmadığı açıktır. Klasik iktisatçılar, tasarrufları yatırımlara eşitleyen faizi⁴, tüketimden vazgeçmenin karşılığı olarak tanımlarken, Keynes belli bir dönem için likiditeden vazgeçmenin mükafatı olarak tanımlamaktadır (Keynes, 2008:

³ Keynes, geliştirdiği Say Yasası eleştirisini önceki iktisadi yaklaşımlarla radikal bir kopuş olarak görmektedir. Keynes'e göre, kendisinden önce yalnızca Malthus ve birkaç önemsiz iktisatçı yasayı eleştirmiş olmakla birlikte başarılı olamamışlardır. Keynes'in yazılarında, Malthus'un Say Yasası eleştirisinin Marx'ın katkılarına kıyasla daha açıklayıcı olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, paranın sadece değişim aracı işlevine sahip olduğu varsayımına dayanan Say Yasası'nın ancak mübadele koşullarında geçerli olabileceği saptaması, Keynes'in çözümlemesinin ilkesel anlamda Marx'ın yorumu ile önemli benzerliklere sahip olduğunu göstermektedir (Sardoni, 1991: 220). Genel Teori'de Malthus'un talep yetersizliğinin olanaksız olduğunu ortaya koyan doktrine şiddetle karşı çıktığı belirtilirken, Marx'la ilgili olarak 'efektif talep bilmececi... sadece Karl Marx, Silvio Gesell ya da Major Douglas'ın yer altı dünyasında gizli biçimde yer almaktadır.' ifadesi kullanılmaktadır (Keynes, 2008: 38). Keynes ve Marx'ın yorumlarının ilkesel anlamda örtüştüğünü ileri süren çalışmalar için bkz. (Foley, 1990) veya (Sardoni, 1991).

⁴ "sermayenin marjinal etkinliği, geçerli faiz oranından farklı bir şeydir" (Keynes, 2008: 147). "Bu geleneğin, faiz oranını, yatırım talebi ve tasarruf gönüllülüğünü dengede birbirine eşitleyen bir unsur olarak ele aldığı oldukça açıktır. Yatırım, yatırılabilir kaynaklar talebini ve tasarruf da arzını ifade etmektedir. Buna karşın, faiz oranı, bunların ikisinin eşitlendiği yatırılabilir kaynakların 'fiyatıdır'. Meta fiyatının meta talebinin arzına eşit olduğu noktada sabitlenmesi gibi, faiz oranı da... yatırım miktarının... tasarruf miktarına eşit olduğu noktada sabitlenir" (Keynes, 2008: 155). "Karışmanın temelde, para ekonomisine ait olan 'faiz' kavramının, parayı hesaba katmayan bir çalışma içine sokulmuş olmasından kaynaklandığını düşünüyorum" (Keynes, 2008: 166).

148). Faiz bu şekilde tanımlandığında, gelirin harcanmayan kısmının, zorunlu olarak gelecek dönem tüketimine transfer edileceği ileri sürülemez. Gelirin ne kadarının bugünkü tüketime ve ne kadarının gelecek dönem tüketimine ayrılacağını belirleyen faiz oranının, aynı zamanda gelirin bugün harcanmayan kısmının zorunlu olarak bugünkü yatırım malları harcamasında kullanılacağını garanti etmesi Klasik teorinin temel önermelerinden biridir. Dolayısıyla faizin böyle bir işlevinin olmadığı gösterilmesi Keynes'in analizinin yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Genel Teori'de bugün tüketmeme kararı ile faiz oranı, yatırım malları talebi ve gelecek dönem tüketimi arasında herhangi bir ilişkinin kurulamayacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Keynes'e göre bugün tüketmeme kararı, bugünkü talebin azalmasından başka bir anlama gelmemektedir.

Bireysel bir tasarruf davranışı – doğrusunu söylemek gerekirse – bugün akşam yemeği yememe kararının alınması anlamına gelmektedir. Ancak, bu, bir hafta ya da bir yıl sonra akşam yemeği yeme ya da bir çift çizme satın alma ya da belli bir tarihte belli bir şeyi tüketme kararını almayı *gerekli kılmamaktadır*... Bu, gelecekteki tüketim talebinin, bugünkü tüketim talebinin yerine ikame edilmesi anlamına gelmemektedir – bugünkü tüketim talebinin azalmasıdır (Keynes, 2008: 183).

Bugün akşam yemeği yememe kararının gerçekleştirilmesiyle azalan derneşik talebin yatırım malları talebindeki artışla telafi edileceğini garanti eden bir mekanizmanın varlığının olmadığı gösterilmesi, Say Yasası'nı geçersiz kılacaktır. Bu durumda, derneşik talep düzeyi derneşik arz düzeyinin altında kalacağı için işgücünün bir kısmının çalışma arzusu ve yeteneğinde olmasına rağmen istihdam edilmemesi anlamında eksik istihdam dengesi gerçekleşecektir. Keynes'in analizi, birbirini karşılıklı etkileyen değişkenlerin yer aldığı bir analizdir. Üretim ve istihdam toplam tüketim ve yatırım harcamalarının bir fonksiyonudur. Toplam harcamaların tüketim bileşeni dışsal kabul edilen toplumun tüketim eğilimi veri iken cari gelire, yatırım bileşeni ise dışsal olduğu varsayılan iş dünyasının beklentileri (sermayenin marjinal etkinliği) ve para arzı ile para talebi (likidite tercihi) tarafından belirlenen faiz oranına bağlıdır (Ardıç, 2011: 74). Bu değişkenler arasındaki ilişkiler tek yönlü değildir.⁵ Ancak böyle olmakla birlikte, faiz

⁵ Örneğin, gelir tüketim harcamalarını belirlerken, tüketim harcamaları da gelir düzeyini etkilemektedir. Bu etkileşim diğer değişkenler arasında da görülmektedir (Ardıç, 2011: 74-75; Paya, 2001:220-221).

oranının; yatırım hacminin, efektif talebin ve dolayısıyla gelir ve istihdam düzeyinin belirlenmesindeki önemi Genel Teori'de ısrarla belirtilmiştir (Tanyeri, 2007: 50).

Say Yasası eleştirisi, Genel Teori'de geliştirilen efektif talep ilkesine dayanmaktadır. Keynes, Genel Teori'de Say Yasası ile 'hesaplaştığı' Efektif Talep İlkesi başlığını taşıyan bölümde birkaç kavramla işe başlama ihtiyacı duymaktadır. Burada geliştirilen derneşik arz, derneşik talep ve efektif talep kavramlarıyla Say Yasası'nın neden geçersiz olduğu açıklanmaktadır.

Z, N sayıda kişinin istihdam edilmesiyle elde edilen çıktının derneşik arz fiyatı olsun. Z ve N arasındaki ilişki $Z = \emptyset N$ olarak yazılmıştır ve derneşik arz fonksiyonu olarak adlandırılabilir. Benzer şekilde, D de, N sayıda kişinin istihdam edilmesiyle girişimcinin elde etmeyi beklediği gelir olsun. D ve N arasındaki ilişki $D = f(N)$ olarak yazılmıştır ve *derneşik talep fonksiyonu* olarak adlandırılabilir... beklenen gelirler derneşik arz fiyatından büyükse yani D, Z'den büyükse... N'in değerinin, Z'nin D'ye eşit olduğu noktaya kadar yükselmesini sağlamak amacıyla... maliyetleri(n) yükselmelerini teşvik edecek bir gelişme ortaya çıkacaktır... Böylece istihdam, derneşik talep fonksiyonu ve derneşik arz fonksiyonunun kesiştiği noktada belirlenecektir. Zira bu noktada girişimcilerin kâr beklentileri maksimum olacaktır. Derneşik talep fonksiyonunun, derneşik arz fonksiyonuyla kesiştiği noktada D'nin değeri *efektif talep* olarak adlandırılacaktır. (Keynes, 2008: 32-33).

Geliştirilen efektif talep ilkesi, Keynes'in dikkate aldığı üretim koşullarının Klasik teorinin varsaydığı koşullardan oldukça farklı olduğunu göstermektedir. Birincisi, efektif talep bir beklenti büyüklüğüdür. İkincisi ve daha önemlisi, Keynes'in incelediği ekonomide, üretim tüketim amacıyla yapılmamaktadır. Kişinin ödeme aracının, sahip olduğu kendi ürünü ve tüm satıcıların kaçınılmaz olarak alıcı olduklarını varsayan üretim koşullarından farklı olarak girişimci ekonomisi tarif edilmektedir. Beklenen gelirler derneşik arz fiyatından büyükse, yani D, Z'den büyükse, kâr beklentileri henüz maksimum olmadığından girişimciler üretimi artıracaklardır. Üretim artışının başka malları talep etmek için değil, girişimcilerin kâr beklentilerine bağlı olduğu kapitalist ekonomi koşulları dikkate alınmaktadır. Ayrıca, D, Z'den büyük olduğu sürece istihdam ve üretim artacağı (tersine, D, Z'den küçük olduğu sürece istihdam ve üretim azalacağı) için talep arzı belirlemektedir. Say Yasası'nın öngördüğünün tam tersi bir sonuca ulaşılmaktadır.⁶

⁶ Say'in kendi ifadesiyle, "ürünlerin satın alınmasını sağlayan üretim, aynı zamanda ürünler için talep olanağı yaratmaktadır". Say görüşlerini açıklamak için Fransa'yı örnek göstermekte ve şöyle

Açıklama amacı güdülen İstihdamın Genel Teorisi'nin özü burada anlatılanlar olduğundan, bundan sonraki kısımların büyük bölümünün, bu fonksiyonların bağlı olduğu çeşitli unsurların incelenmesine ayrılacağını belirten Keynes'e göre, 'her arz kendi talebini yaratır' ifadesiyle vurgulanmaya alışılmış ve tüm ortodoks iktisat teorisinin temelini oluşturan Klasik doktrin, tüm N değerlerinde, yani tüm çıktı ve istihdam düzeylerinde $f(N)$ ve $\emptyset N$ 'in eşit olması anlamındadır.

$Z = [\emptyset(N)]$, N'de meydana gelen artışa tekabül edecek bir biçimde arttığında, D [= $f(N)$]'de Z'de meydana gelen artış kadar artacaktır⁷... klasik teori, derneşik talep fiyatının... kendini daima derneşik arz fiyatına uydurduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle de, N'nin değeri ne olursa olsun, gelirin, D, N'e tekabül eden derneşik arz fiyatına, Z, eşit bir değere sahip olacağını varsaymaktadır. Yani efektif talep, tek bir denge değerine değil de, sonsuz sayıda kabul edilebilecek denge değerlerine sahiptir... Bu doğrusa, girişimciler arasındaki rekabet... daima istihdam artışına yol açacaktır. ... bu durum, tam istihdamla aynı şeydir... Böylece, çıktının derneşik talep fiyatının tüm çıktı düzeylerinin derneşik arz fiyatına eşit olması biçiminde ortaya konan Say Kanunu, tam istihdama ulaşmak için hiçbir engelin bulunmadığını belirten ifadeyle aynı anlama gelmektedir (Keynes, 2008: 33).

Say Yasası, arz arttığında, talebin de aynı miktarda artacağını varsaymaktadır. Bu ise bütün istihdam ve üretim hacimleri için $D=Z$ eşitliğinin geçerli olduğunun ileri sürülmesidir. N'nin tüm değerleri için, toplam arz ve toplam talep eşit olacaktır. Say Yasası'nın geçerli olduğu bir ekonomide tam istihdama ulaşmak için hiçbir engel bulunmamaktadır. Bu bağlamda, fiyatların esnek olup olmamasının hiçbir önemi yoktur (Davidson, 2001: 393). Üretim faaliyeti sonucunda elde edilen faktör gelirlerinin (kârlar dahil) tamamı harcanacağı için hiçbir zaman efektif talep eksikliği söz konusu olmayacaktır (Davidson, 2000: 12).

devam etmektedir: "Aksi durumda, şu anda Fransa'da, acınası, sefil Charles VI. döneminden beş veya altı kez daha fazla miktarda malın alınıp satılması nasıl mümkün olabilirdi? Malların beş veya altı kat daha fazla üretildiği ve bunların birinin ya da bir diğerinin satın alınmasına olanak sağladığı yeterince aşikar değil mi?" (Say, 1880: 56). Fransa'da daha fazla miktarda malın alınıp satılması, üretimin aynı miktarda artması ile açıklanmaktadır. Üretim ve tüketim birlikte artmaktadır. Ancak burada tek yönlü bir neden sonuç ilişkisi söz konusudur. Yani üretim artışı tüketim artışının nedeni; tersi değil.

⁷ Fonksiyonların İngilizce baskısındaki gösterimi $Z (= \emptyset(N))$ ve $D (= f(N))$ şeklindedir (Keynes, 1936: 26).

Keynes teorisini ana hatlarıyla şöyle özetlemektedir. İstihdam arttığında, derneşik gelir de artacaktır. Toplumun psikolojisi, derneşik reel gelir arttığında derneşik tüketimin de artacağı, ancak bu artışın gelir kadar olmayacağı şeklindedir.⁸ Bu nedenle, artan istihdamla birlikte elde edilen gelir tümüyle tüketim harcamasına yönelirse, işverenler zarar edeceklerdir. Böylece istihdam hacminin doğru bir istihdam hacmi olması için, veri istihdam düzeyinde toplumun cari dönemde tükettiği toplam çıktı fazlalığını massetmeye yetecek büyüklükte cari yatırım olması gerekmektedir. Zira belirtilen düzeyde bir yatırım miktarı olmadıkça, girişimcilerin gelirleri, veri istihdam miktarını sağlamalarına imkan veren miktarın altında olacaktır. Bu nedenle, buradan, tüketim eğilimi veri iken,⁹ girişimcilerin istihdam düzeyini arttırmak ya da azaltmak istemedikleri durumu ifade eden denge istihdam düzeyinin cari yatırım miktarına bağlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Cari yatırım miktarı ise sermayenin marjinal etkinliği ve faiz oranı arasındaki ilişkiye bağlıdır. Keynes, Klasik yaklaşımda ileri sürülen, girişimciler arasındaki rekabetin, çıktı arzının esnekliğini tümüyle yitirdiği noktaya kadar, yani tam istihdam düzeyine kadar, üretim ve istihdam artışına yol açacağı görüşünü eleştirmektedir. Veri tüketim eğilimi ve yeni yatırım oranında, denge ile uyumlu sadece tek bir istihdam düzeyi vardır ve bu istihdam düzeyi dışındaki herhangi bir istihdam düzeyi, derneşik arz fiyatı ile derneşik talep fiyatı arasında eşitsizliğe neden olacaktır. Bu istihdam düzeyi, tam istihdam düzeyinin üzerinde olamaz. Ancak, bu istihdam düzeyinin, tam istihdam düzeyine eşit olmasını beklemek için de ortada hiçbir neden yoktur. Efektif talebin tam istihdam düzeyiyle örtüşmesi, sadece tüketim eğilimi ve uyarılmış yatırımların birbiriyle belli bir ilişki içinde olmaları halinde gerçekleşecek özel bir durumdur (Keynes, 2008: 34-35).

Efektif talep ilkesinin temel özellikleri şu şekilde açıklanmaktadır: Gelir, istihdam hacmine bağlıdır. Derneşik talep, D_1 (tüketim) ve D_2 (yatırım) olmak üzere iki bileşenden oluşur. D_1 olarak gösterilen tüketim harcaması, tüketim eğiliminde bir değişme meydana gelmedikçe, derneşik gelir ve dolayısıyla da istihdam hacmine bağlı iken, yatırım harcaması gelirden bağımsız bir değişken olarak kabul edilmektedir. $D_1 + D_2 = D = \emptyset(N)$ eşitliğinde, derneşik arz $\emptyset(N)$ ile D_1 arasındaki fark D_2 büyüklüğüne eşittir.

⁸ Keynes, Genel Teori'nin Almanca baskısına yazdığı önsözde, geliştirdiği psikolojik yasanın kitaptaki düşünce sisteminin temel yapı taşlarından biri olduğunu belirtmektedir (Keynes, 1994: IX).

⁹ Keynes'e göre, insanların (tüketim) harcama eğilimi, gelir dağılımı, geleceğe ilişkin normal tavırları ve -belki de daha önemsiz olmakla birlikte - faiz oranından etkilenir (Keynes, 1937: 219).

İstihdam arttığına, D_1 , D kadar artmasa da artacaktır. Zira gelirimiz arttığına tüketimimiz artsa da, bu artış gelirdeki artış kadar değildir... Buradan da, istihdam hacmi ne kadar büyük olursa, söz konusu üretim hacmine tekabül eden derneşik arz fiyatıyla (Z), girişimcilerin tüketicilerin yapacakları harcamalar nedeniyle geri almayı umdukları toplam (D_1) arasındaki fark da o kadar büyük olacaktır. Böylece, tüketim eğiliminde bir değişme meydana gelmezse, D_2 , Z ve D_1 arasında giderek büyüyen açığı kapatacak bir biçimde artmadıkça, istihdam da artmaz. Bu nedenle, -klasik teorinin, D_2 'nin, Z ve D_1 arasındaki açığı kapatmaya yetecek kadar artmasını sağlayacak kimi güçlerin olduğunu ifade eden özel varsayımları dışında- iktisadi sistem kendini tam istihdam düzeyinin altında bulunan N noktasında yani derneşik talep fonksiyonuyla derneşik arz fonksiyonu kesiştiğinde ortaya çıkan düzeyde, istikrarlı bir denge içinde bulur (Keynes, 2008: 35-36).

Gelir sadece tüketim harcamalarını etkileyecektir. Gelir artışı kendinden daha küçük bir tüketim artışına yol açacağı için büyüyen bir ekonomide derneşik arz (Z) ile tüketim hacmi (D_1) arasındaki fark giderek artacaktır. Derneşik talep yetersizliği anlamına gelen bu durumda, yeterli miktarda bir yatırım artışı gerçekleşmelidir. Yatırım artışı ise bir taraftan sermayenin marjinal etkinliği ve diğer taraftan faiz oranına bağlıdır. Ancak, gelişmiş ekonomilerde marjinal tüketim eğiliminin zayıf olmasının yanı sıra halihazırda yüksek olan sermaye birikimine bağlı olarak daha fazla yatırım yapma fırsatları, faiz oranları yeterli bir hızla düşmedikçe cazip gelmeyecektir. Dolayısıyla, efektif talep yetersizliğini ortadan kaldıracak bir yatırım artışının kendiliğinden gerçekleşme olasılığı yüksek görülmemektedir (Keynes, 2008: 36). Keynes, 1937 yılında yayınlanan bir makalesinde, çıktı için talebin bir bütün olarak ele alındığı efektif talep teorisinin bir yüzyıldan daha uzun süredir tümüyle ihmal edildiğini belirtmektedir. Geliştirilen bu teori, Keynes'e göre, toplumun psikolojisi veri iken, çıktı ve istihdam düzeyinin esas itibarıyla yatırım hacmine bağlı olduğu şeklinde özetlenebilir (Keynes, 1937: 219-221).

Post Keynesyen yaklaşımın önemli temsilcilerinden Weintraub ve Davidson Keynes'in derneşik talep-derneşik arz analizini (D/Z analizini) geliştirmişlerdir. Weintraub D ve Z eğrilerini çizen ilk kişidir (Hartwig, 2004: 4). Bu modelde, yatay eksen istihdam hacminin (N) ve dikey eksen beklenen satış hasılatı (Z) ile planlanan harcamaların (D) yer aldığı grafikte, D ve Z eğrilerinin kesiştiği nokta efektif talep olarak adlandırılır. Her iki eğrinin de istihdam düzeyi ile doğru yönlü bir ilişkiyi gösterecek şekilde pozitif eğimli (Z 'nin görece yüksek eğime sahip olduğu) modelde

$D > Z$ gerçekleştiği sürece, girişimciler üretimlerini genişleterek kârlarını arttıracaklardır. Üretim ve dolayısıyla emek talebi genişlemesi Z ve D eğrilerinin kesiştiği noktaya kadar devam eder. Böylece istihdam miktarı derneşik talep fonksiyonu ile derneşik arz fonksiyonunun kesiştiği noktada, yani efektif talep tarafından belirlenmektedir. Ancak bu istihdam düzeyinin tam istihdam düzeyi olması gerekmemektedir (Davidson, 1994: 22). Girişimcilerin beklenen satış gelirinin, tüketicilerin planladıkları harcamalara eşit olduğu durumu gösteren efektif talep noktasında, girişimciler kâr beklentilerini maksimize ettikleri için Z ve D fonksiyonlarının belirleyicileri değişmeden kaldığı sürece üretim ve istihdam kararlarının değiştirilmesini gerektirecek hiçbir sebep (içsel güç) yoktur (Davidson, 1998: 822). Bu durumda, tam istihdam dengesi gerçekleşebileceği gibi, iktisadi sistem kendini tam istihdam düzeyinin altında bulunan N noktasında istikrarlı bir denge içinde de bulabilir.

Geliştirilen modelde, Say Yasası geçerli olduğunda, bütün istihdam ve üretim hacimleri için $D=Z$ eşitliğinin geçerli olacağı gösterilmektedir. Grafikte, D ve Z eğrilerinin bir ve aynı eğri olarak gösterildiği, yani bu iki eğrinin çakışmasını ifade eden bu durum, tek bir denge noktası yerine sonsuz denge noktası olduğu ve tam istihdama ulaşılmak için hiçbir engelin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Ancak burada, Say Yasası, tüm harcamaları, tek bir kategoriye indirgemmiştir: $D = D_1 = Z$ (Davidson, 2000: 12). N kişinin istihdam edildiği ekonomide toplam gelir düzeyine bağlı tüm planlanan harcamaları temsil eden D_1 dışında, gelir ve istihdam düzeyi ile ilişkilendirilmeyen tüm planlanan harcamaları gösteren ikinci harcama kategorisi (D_2) dikkate alındığında, derneşik talep fonksiyonunun her istihdam düzeyinde derneşik arz fonksiyonuna eşit olması için hiçbir zorunluluk bulunmamaktadır. Böyle bir durumda Z ve D eğrilerinin kesiştiği tek bir efektif talep noktası söz konusu olacaktır. Böylece, harcamaların açıkça iki grup olarak tanınması, Keynes'in analizini sadece tek bir talep sınıflandırması yapan klasik teoriye göre daha 'genel bir teori' haline getirmektedir. Gelire bağlı olmayan, D_2 harcamasının sıfır olarak kabul edildiği klasik teori 'özel bir durum' olarak tanımlanmaktadır. Genel durum, $D = D_1 + D_2 = Z$ iken, özel durumda, $D = D_1 = Z$, yani $D_2 = 0$ olur. Özel durumda, derneşik talep ve derneşik arzın belirleyicileri aynıdır; istihdam artışı arz ve talepte aynı büyüklükte artış sağlamaktadır. Derneşik talep fonksiyonu sadece, tüm istihdam düzeylerindeki cari gelire eşit olan harcamaları içermekte ve bu harcamalar, tüketim harcaması ya da yatırım

harcaması olmasına bakılmaksızın D_1 ile temsil edilmektedir. Dolayısıyla, Klasik teori, gelire ilişkili olmayan hiçbir planlanan harcamanın olmadığı durumu göstermektedir. Buna karşılık $D_2 \neq 0$ olduğunu ileri süren Keynes'in analizinde, planlanan tasarruflar (S), $S = Z - D_1 = D_2$ olarak tanımlanır. Say Yasası'nın varsaydığı gibi tüm harcamalar D_1 kategorisine indirildiğinde Keynes'in tanımladığı anlamda planlanan tasarrufların olmayacağı görülmektedir¹⁰. Başka bir anlatımla tüketim eğiliminin bire eşit olduğu varsayılmaktadır¹¹ (Davidson, 2000: 12-14; Davidson, 2001: 393-394).

Bu açıklamalar, faktör istihdam artışının arzın artması için yeterli olduğunu göstermektedir. Gerekli tek koşul, üretim faktörlerinin yeterli olmasıdır. Tersinden ifade etmek gerekirse: Sadece yeterli üretim faktörlerinin bulunmadığı bir ekonomi üretim sürecinde genişleme sağlayamaz. Üretim faktörlerinin yeterli olduğu varsayımı altında, örneğin 1 milyon € değerinde ek bir ayakkabı üretimi, aynı miktarda faktör geliri artışına yol açacaktır. Yatırımların gözlenmediği ve planlanan tasarrufların sıfır olduğu bir ekonomide bu gelir efektif (wirksame) talep yaratacaktır. Ayakkabı üretimi için gerekli işgücü istihdamı (basitlik amacıyla hammadde, makine vb. dikkate alınmayabilir) işveren açısından maliyet unsuru iken, çalışanlar için gelir kaynağıdır. Kapalı bir ekonomin karakteristik özelliğini yansıtan bu durumda, bir kesimin maliyeti, diğer kesimin geliridir. Üretim sürecinin sonunda, çıktı ve milli gelir 1 milyon € artmıştır (Maas, 2012: 309).

Ancak istihdam ve gelir ile ilişkilendirilmeyen yatırım harcamasını temsil eden Keynes'in D_2 kategorisinin dikkate alınması farklı sonuçlar doğurmaktadır. Böyle bir ekonomide tasarrufların varlığı ve nasıl kullanıldığı dengenin gerçekleşmesinde belirleyici olacaktır. Bu bağlamda, D_2 , Z ve D_1 arasındaki açığı kapatacak bir biçimde, yani tasarruf kadar artmadıkça denge gerçekleşmez. D_2 'nin, Z ve D_1 arasındaki açığı kapatmaya yetecek kadar artmasını sağlayacak kimi güçlerin olduğunu ifade etmek ise ancak klasik teorinin özel varsayımları geçerli ise söz konusu olabilir (Keynes,

¹⁰ Gelir = Çıktının Değeri = Tüketim + Yatırım, Tasarruf = Gelir - Tüketim, Tasarruf = Yatırım (Keynes, 2008: 63).

¹¹ Klasik yaklaşımın basit yorumunda, cari harcamaların tamamı hemen harcanan cari gelire ilişkilendirilir ve bu nedenle D_1 kategorisinde sınıflandırılır. Marjinal tüketim eğilimi bire eşittir ve herhangi bir arz artışı aynı miktarda (gelire bağlı) talep artışını yaratır. Dolayısıyla N 'in tüm değerleri için $D_1 = Z$ gerçekleşmektedir (Davidson, 1994: 25). Keynes'in kendi sözleriyle 'sadece toplumun marjinal tüketim eğilimi bire eşit olduğunda, gelirden meydana gelen artış ve tüketimde meydana gelen artış arasında bir açık olmayacaktır' (Keynes, 2008: 224).

2008: 36). Keynes'e göre, planlanan tasarrufların planlanan yatırımlara eşit olmasını sağlayacak herhangi bir mekanizma mevcut değildir; çünkü planlanan yatırım ve planlanan tasarruf kararları farklı değişkenler tarafından belirlenmektedir (Davidson, 2000: 14).

Özetle, tüm gelir ve istihdam düzeylerinde, $D_2 = 0$ olduğu için, $D_1 = D = Z$ olmaktadır. Keynes, Genel Teori'de ilk sayfalarda, Klasik teorinin önermelerinin genele değil özel bir duruma uygulanabilir olduğunu ve varsayılan özel durumun niteliklerinin, şu anda içinde yaşadığımız iktisadi toplum açısından hiçbir geçerliliği olmadığını belirtmektedir (Keynes, 2008: 13). İçinde yaşadığımız gerçek dünyada ise $D_2 = 0$ olsa bile D_1 ile Z asla çakışmayacaktır. Çünkü 'deneyimin ayrıntılandırılmış gerçekleri' marjinal tüketim eğiliminin her zaman birden küçük olduğunu söylemektedir. Say Yasası, deneyimin gerçeklerine uygulanabilir değildir (Snowdon, 2012: 406). Marjinal tüketim eğilimi birden küçük olduğu için tasarrufların varlığı efektif talep yetersizliğine yol açacaktır. Harcama kategorilerinin tümü gelire bağlı olsa da Say Yasası geçerli kabul edilemez; çünkü tüketim eğiliminin birden küçük olduğu bir ekonomide paranın işlevleri ilgili varsayımlar gerçeği yansıtmamaktadır. Keynes'in analizinin bu aşamasında, gelişmiş kapitalist ekonomilerde paranın işlevlerinin ayrıntılı biçimde açıklanması önem kazanmaktadır. Klasik yaklaşımda para mübadeleyi kolaylaştıran bir araç olarak görülmekte ve ekonomiyi bir bütün olarak etkileme açısından nötr kabul edilir. Keynes, böyle bir ekonomiyi 'gerçek mübadele ekonomisi' olarak adlandırmaktadır. Buna karşılık, Keynes'in 'parasal ekonomi' olarak tanımladığı günümüz ekonomilerinde para reel ekonomiyi etkileme anlamında yansız değildir (Sardoni, 1991: 229). Bu anlamda, kapitalist bir ekonomide paranın atıl olarak elde tutulmasının, efektif talep düzeyinin tam istihdamı sağlayacak düzeyin altında gerçekleşmesine yol açması, Say Yasası'nın geçersiz olduğu anlamına gelmektedir¹² (Sardoni, 1991: 219).

Parasal Ekonominin Özellikleri

Keynes'in yaptığı analiz, modern parasal ekonomiler için geliştirilmiş bir analizdir. Para reel değişkenler üzerinde önemli etkilere sahiptir. Key-

¹² Gerek Marx gerekse Keynes'in yorumunda, Say Yasası'nın takas koşullarını varsaydığı, paranın işlevlerinin doğru değerlendirilmediği ve dolayısıyla parasal ekonomi koşullarını yansıtmadığı temel öneme sahiptir. Paranın harcanmayıp elde tutulmasının, Say Yasası'nın geçersizliği için gerekli ve yeterli koşul olması her iki yorumun da çıkış noktasıdır (Bkz. Foley, 1990 veya Sardoni, 1991).

nes, parasal bir ekonomide faiz oranının, yatırım harcamaları ile efektif talebi etkileyen çok önemli bir değişken olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bu çerçevede, parasal bir ekonominin bir takas ekonomisinden veya paranın reel değişkenleri etkilemediği düşünülen ekonomilerden çok farklı olduğuna önemle işaret edilmektedir (Tanyeri, 2007: 51). Paranın işlem amacı dışında başka nedenlerle de talep edilmesi, parasal gelişmiş kapitalist ekonomilerin Say Yasası'nın geçerli olduğu koşullardan çok farklı olduğunu göstermektedir.¹³ Paranın harcanmayıp elde tutulması üretim faktörlerinin kazancının bir kısmının harcanmaması, üretilen malların bir kısmının satılmayıp elde kalması anlamında kriz olasılığını doğurmaktadır.¹⁴

Keynes'in para teorisinde, para, genel satın alma gücünü geleceğe taşıma niteliği dolayısı ile, belirsizlikten korunmanın bir aracı durumundadır (Tanyeri, 1998: 35). Para talebini belirleyen temel değişken olan likidite tercihi, yapılan tasarrufların nasıl muhafaza edileceğini belirler. Likidite tercihini etkileyen en önemli değişkenlerden biri parasal faiz oranıdır. Birikimlerini para olarak tutmak isteyen kişiler herhangi bir faiz kazancı elde edemezlerken, birikimlerini tahvil satın alarak değerlendirenler belirli bir faiz kazanırlar. İktisadi faaliyetlerin belirsizlik içinde yapıyor olması, bazı insanların birikimlerini, faiz kazancı getiren kıymetli kağıtlar satın alarak değerlendirmek yerine faiz kazancının üzerinde olabilecek olan spekülative kazançlar sağlamak düşüncesi ile ellerinde para olarak tutmalarına yol açar. Geleceğin belirsiz oluşunun ekonomilerde spekülative davranışları özendirildiği kabul edilir. Bu nedenle, özellikle belirsizliğin arttığı dönemlerde parasal fonlar; faiz veya kâr getirecek biçimde kullanılmak yerine spekülative amaçlarla her an kullanılmaya hazır bir biçimde elde tutulabilir (Tanyeri,

¹³ Marx'ın analizinde, paranın değişime aracılık ettiği C-M-C sürecinde paranın harcanmayıp elde tutulması, kendi ifadesiyle gömülenmesi (iddihar edilmesi) kriz olasılığı doğurmaktadır (Marx, 1993: 126-128).

¹⁴ Marx'ın analizinde de kullanılan terminoloji farklı olmakla birlikte aynı sonuca ulaşılmıştır. Basit mübadele ekonomisi koşullarında dahi paranın varlığı alış ve satışları birbirinden ayırdığı için C-M-C sürecinin kesintiye uğramasını sağlayacaktır. Satış ifade eden sürecin ilk aşaması C-M tamamlanmış olduğunda, paranın bir şekilde harcanmayıp elde tutulması, satın almayı gösteren M-C aşamasının gerçekleşmemesi, yani bir başkasının metasını satamaması anlamına gelmektedir. Paranın varlığı doğrudan takas ekonomisinden farklı olarak, sürecin ilk aşamaya sıkışmasına ve bazı malların satılmayıp elde kalması anlamında kriz olasılığına yol açmaktadır (Marx, 1993: 126-128). A ürününü satamayıp B'nin ürününü satın almazsa, B'de A'ya ürününü satamadığından C'den ürün satın alamayacaktır. C'de B'ye ürün satamadığından D'den ürün alamayacak ve süreç bu şekilde sürüp gidecektir. Her üretici satabileceğinden fazla üretmiştir (Sweezy, 2007: 139).

2007: 51-52). Böylece, belirsizlik nedeniyle para ile para kazanmaya dönük spekülâtif davranışlar, üretken yatırımların azalmasına, efektif talebin yetersizliğine ve ekonominin tam istihdam düzeyinin altında çalışmasına neden olur. Üretilen malların arz fiyatlarına bağlı olarak elde edilen gelirlerin tamamının her üretim düzeyinde tüketim ve yatırım malları satın almak üzere harcanmadığı anlamına gelen bu durum Say Yasası'nı geçersiz kılmaktadır (Tanyeri, 1998: 35). Bireylerin servetlerinin bir bölümünü para olarak elde tutmak istemeleri reel kesim ile parasal kesim arasındaki ikiliği (dikotomi anlayışını) ortadan kaldırmakta, parasal unsurlar her zaman reel unsurları etkilemektedir. Say Yasası'na göre üretilen malların arz fiyatlarıyla belirlenen gelirlerin tamamı tüketim ve yatırım malı satın almak için kullanılacaktır. Bu durumda tüketim harcamaları azaldığında, serbest kalan gelirler bütünüyle yatırım mallarına harcanmalıdır. Ancak bireyler parayı ve tahvil gibi öteki finansal varlıkları da ellerinde tutmayı talep ediyorlarsa, tüketim harcamalarının azalmasıyla artan tasarruflar elde para ya da finansal varlıklar olarak tutulduğunda yatırım harcamalarının, dolayısıyla istihdamın artması gerekmemektedir; başka deyişle Say Yasası geçersiz olmaktadır (Özel, 2007: 60-61).

Spekülâtif amaçlı para talebinin gösterilmesi Keynes'in para teorisinin özgün yönünü oluşturduğu söylenebilir. Yukarıda açıklanan D/Z analizi bağlamında, tasarruf ($Z - D_1$), belirsizlikler nedeniyle spekülâtif kazanç sağlamak düşüncesi ile atıl olarak tutulmaktadır. Dolayısıyla bugünkü tasarruf kararı, 'bugün akşam yemeği yememe kararının alınması anlamına gelmektedir'. Yoksa, bir hafta ya da bir yıl sonra akşam yemeği yeme ya da bir çift çizme satın alma ya da belli bir tarihte belli bir şeyi tüketme kararını almayı gerekli kılmamaktadır. Keynes'e göre tasarrufun hemen yaratacağı etki istihdamla ters yönde olacaktır. Tasarruf davranışı, bugünkü tüketimin tasarruf edilen paranın değerine eşit iktisadi faaliyet kadar bir iktisadi çaba isteyen belirli bir ilave tüketimle ikame edilmesinden ziyade, 'servet' elde etmek amacıyla yani belirsiz bir tarihte belirsiz bir maddeyi tüketme duygusunu yansıtır.

Evrensel olmakla beraber, bireysel tasarruf davranışı bireysel tüketim davranışı kadar efektif talep için iyi olduğu biçimindeki saçma düşünce, ortaya çıkarttığı sonuca göre daha doğru gibi görünen şu yanlışlığı beslemektedir: daha fazla yatırım yapma arzusuyla aynı anlama gelen daha çok servet elde etme arzusu, yatırım talebini arttırarak, yatırımın gerçekleştirilmesini

sağlamalıdır; öyle ki, cari yatırım, cari tüketimde meydana gelen azalma ile aynı miktarda olacak şekilde bireysel tasarruflar ile teşvik edilmektedir¹⁵... Gelecekte elde edilmesi beklenen hasıla tümüyle arzın gelecekteki koşulları ile ilintili olarak gelecekteki efektif talep beklentisine bağlıdır. Bununla birlikte, tasarruf davranışı, gelecekte elde edilmesi beklenen hasılayı artırma konusunda yapacağı hiçbir şey yoksa, yatırımı uyarma konusunda da yapacağı pek fazla bir şey bulunmamaktadır. Bundan başka, bireysel tasarrufta bulunan bir kişi arzuladığı servet sahibi olma amacına ulaşması için, tatmin olmasını sağlayacak *yeni* sermaye malının üretilmesi gereği bulunmamaktadır... Yeni bir servetin yaratılması, tümüyle cari faiz oranıyla belirlenen standarda ulaşan yeni servetin gelecekte getirmesi beklenen hasılasına bağlıdır... Cari faiz oranı ise... serveti elde tutma arzusunun gücüne değil, serveti sırasıyla likit ya da likit olmayan şekilde ve bu biçimdeki servet şeklinin birini diğerine göre öncelikli olarak isteme temelinde elde tutma arzusunun gücüne bağlıdır (Keynes, 2008: 184-185).

Geliştirilen modelde sermayenin marjinal etkinliğinin faiz oranından düşük olması yatırım kararlarının ertelenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, sermaye malları sanayinde fiziki arz koşulları, gelecekte beklenen hasılaya ilişkin güven, likidite ve para miktarına yönelik psikolojik tutum, yeni yatırım miktarını belirlemektedir (Keynes, 2008: 213). Yatırım ve tasarruf kararları farklı faktörlere bağlıdır; bunları eşitleyecek ortak payda söz konusu değildir. Görüldüğü gibi, aslında Keynes'te reel analiz ve parasal analiz, birbirinden bağımsız olarak değil, aksine paranın istihdam ve üretimi etkilemediğini ileri süren klasik ikilik anlayışının terk edildiği bir bütün içinde, karşılıklı etkileşim içinde ele alınmaktadır. Keynes'e göre teorinin 'genelliği', sadece efektif talebi dikkate alan reel analize dayanmamaktadır; bu 'genellik', ancak parasal faktörlere dayalı olan faiz teorisi geliştirildiğinde bir anlam taşımaktadır (Özel, 2007: 61).

Keynes'in sisteminde, reel gelir arttığında, ortalama tüketim eğilimi azalırken ortalama tasarruf eğilimi yükselecek ve bu durumda, gelir ve tüketim arasındaki açık giderek büyüyecektir. Bu basit ilkenin yol açacağı sonuç; marjinal tüketim eğiliminde bir değişme meydana gelmedikçe, istihdamın sadece yatırımın artmasıyla birlikte *pari passu* artacağıdır. Zira istihdam arttığında, tüketiciler, derneşik arz fiyatında meydana gelen artıştan daha az harcama yapacaklarından, yatırımda bu açığı kapatacak kadar bir artış olmalıdır (Keynes, 2008: 91-92). Ancak tasarruf edilen miktar, yatırım ta-

¹⁵ İngilizce basım ile karşılaştırılarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bkz. (Keynes, 1936: 211).

lebine yönelmek yerine spekülâtif amaçlı para talebi anlamında atıl olarak elde tutulduğunda, yatırım harcamalarından kaynaklı talep yetersizliği oraya çıkacaktır. Yatırımların tasarrufa eşit olmadığı böyle bir ekonomide çıktı miktarının bir kısmının satılmayıp elde kalması, yani stokların birikmesi üretim ve istihdam üzerinde bir dizi zincirleme reaksiyona yol açacaktır.¹⁶ Derneşik talep yetersizliği, üretimin ve istihdamın azalması sonucunu doğuracaktır. Keynes'in kendi ifadesiyle, 'istihdam ve gelirden azalma bir kez başladığında aşırı boyutlara ulaşacaktır' (Keynes, 2008: 92). Resesyonun katlanarak derinleşeceğini ifade eden bu gelişme çarpan kavramı ile açıklanmaktadır. İşverenlerin beklentilerinin olumsuz etkilendiği bir ekonomide yatırım harcamalarında ortaya çıkan bir azalma, çarpan mekanizması ile kartopu etkisi yaratarak bu azalmanın kat ve kat üzerinde milli gelir düşüşüne yol açar. Kahn tarafından geliştirilen ve Keynesyen teoride önemli bir yer tutan çarpan mekanizması, otonom harcamalardaki bir değişikliğin toplam harcamaları kendisinden kat ve kat üzerinde değiştireceğini belirtir. Harcamalardaki bir artış, başka birilerinin gelirini oluşturur; bu gelirin harcanması da (bir kısmı tasarruf edildikten sonra) başka birilerinin gelirini oluşturur. Zincirleme reaksiyon devam eder. Harcamalardaki azalma da benzer şekilde tersine bir zincirleme reaksiyonu başlatır (Ardıç, 2011: 86; Buchholz, 2005: 274-275).

Tasarrufların talep yetersizliğine yol açarak resesyonu teşvik ettiği görülmektedir. Burada, Post Keynesyen yaklaşımın özellikle üzerinde durduğu, Keynes'in 'hayvani içgüdüler' ('animal spirits') kavramı önem kazanmaktadır. Bu kavram, yatırım harcamasının (D_2), gelire bağlı olamayacağını, işverenlerin belirsizlik koşulları altında oluşturdukları rasyonel olmayan beklentileri tarafından belirlendiğini açıklamaktadır (Davidson, 1994: 26). Keynes'in sisteminde beklentilerin vurgulanması, Klasik yaklaşımdan önemli bir kopuşu göstermektedir. Belirsizliğin dikkate alınmadığı bir durumda rasyonel davranan ekonomik birimlerin optimum kararlar almasının önünde hiçbir engelin bulunmadığı Klasik-neoklasik yaklaşımın aksine, gelecekteki olayların doğru tahmin edilmesinin imkansız olduğu Keynes'in dünyasında

¹⁶ Klasik yaklaşımdan farklı olarak fiyat uyumu yerine miktar uyumu gerçekleşmektedir. Herhangi bir kriz döneminde, örneğin stokların ortaya çıktığı durumda, fiyat uyumu, fiyatların arz fazlalığı ortadan kalkıncaya kadar düşeceğini, buna karşılık, miktar uyumu üretimin kısıllacağını varsayar. Birincisi, dengenin yeniden sağlanması anlamına gelirken, ikincisi üretimin kısıllmasıyla birlikte istihdam düzeyinin gerileyeceğini ve böylece istikrarsızlığın daha da artacağı bir zincirleme reaksiyonunun gerçekleşeceğini belirtir (Ardıç, 2011: 76).

girişimcilerin rasyonel olmayan dışsal beklentileri ekonomide istikrarsızlığın kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla doğrudan belirsizliğin etkisi altında olduğundan, yatırım hacminin önemli ölçüde dalgalanmalar göstermesi, yani tüketim harcamalarının aksine istikrarsızlık göstermesi doğaldır. Bu nedenle ekonomide tam istihdamı sağlayacak efektif talep ancak tesadüfen gerçekleştirilebilir (Ardıç, 2011: 75). Bu bağlamda, parasal ekonomi olarak tanımlanan kapitalist üretim koşullarında istikrarsızlığın genel bir eğilim olarak ortaya çıkacağı Keynes'in geliştirdiği analizin mantiki bir sonucu olmaktadır.

Say Yasası, talep yetersizliği olasılığının reddedilmesi anlamına gelirken, Keynes'in geliştirdiği analizde kapitalist ekonomilerde talep yetersizliği olasılığının değil, Say Yasası'nın reddedilmesi gerekmektedir. Paranın önemli roller üstlendiği kapitalist ekonomilerde talep yetersizliği, sadece olanaklı değil, bir eğilim olarak görülmekte ve krizler için temel gerekçe sayılmaktadır. Sorun böyle ortaya konulduğu için çözüm de harcamaları yükseltmek olacaktır. Krizin katlanarak derinleşeceğini açıklayan çarpan mekanizması, benzer şekilde doğru politikalarla krizden çıkışın da hızla gerçekleşeceğini göstermektedir. Uygulanacak genişletici para ve maliye politikaları zincirleme reaksiyon sonucunda toplam geliri ve istihdamı kolayca artıracaktır. Para politikasına kıyasla daha etkili olduğu düşünülen maliye politikası, bütçe açıklarına yol açsa da, bu açıklar çarpan etkisiyle hızla genişleyen ekonomide vergi gelirlerindeki artışlar sayesinde önemli bir sorun olmaktan çıkacaktır (Buchholz, 2005: 276-277).

Keynes'in ulaştığı sonuca göre, bir ekonomide tam istihdam dengesinin kendiliğinden gerçekleşeceğini beklememek gerekir. Gelirde meydana gelen artış ve tüketimde meydana gelen bir artış arasındaki açığa tekabül eden bir yatırım artışı sağlanmadığı sürece, girişimcilerin kârları ve dolayısıyla emek talebi artmayacaktır (Keynes, 2008: 224). Örneğin, esnek ücret politikasının sürekli tam istihdam durumunu sürdürebileceğine inanmak için ortada hiçbir neden bulunmamaktadır. İktisadi sistemin kendi kendini düzenleyemeyeceği sonucuna varılmaktadır (Keynes, 2008: 229). Kriz dönemlerinde, üretim ve istihdamın arttırılması için ekonomiye müdahale edilmelidir. Ekonominin canlanması için ev ve benzeri şeyleri inşa etmek akla yatkın olmakla birlikte, burada siyasi ve pratik zorluklar varsa, hazine daha 'yaratıcı' çözümler bulabilir. Örneğin, hazine, eski şişeleri banknotlarla doldurup, üstüne tüm

şehrin çöpünü dökerek kullanılmayan kömür madenlerinin uygun derinliklerine gömer ve söz konusu banknotları özel sektöre *laissez-faire* ilkelerine uyarak tekrar yeryüzüne çıkarmak üzere bırakırsa (tabii ki, banknotların gömülü olduğu alanın para karşılığında verilmesiyle elde edilen kazma ve çıkarma hakkı), işsizlik söz konusu olmayacak ve bunun yansımaları çerçevesinde, toplumun reel geliri ve sermaye şeklindeki serveti şu anda olduğundan muhtemelen daha iyi olacaktır (Keynes, 2008: 117). Keynes'in Say Yasası eleştirisi, özel ve milli açıdan tutumlu olmanın sosyal avantajları, faiz oranlarına ilişkin geleneksel tavır, klasik işsizlik teorisi, paranın miktar teorisi ile ilintili olarak *laissez-faire*'in mutlak avantajlarının sorgulanması anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, Say Yasası, kapitalist üretim koşullarını yansıtmamaktadır. Kapitalist ekonomilerde, girişimciler, üretimin kârlı olmayacağı beklentilerine sahipse, üretim yapmak yerine parayı atıl olarak elde tutacaklar ve böylece daha az istihdam olanağı sağlayacaklardır. İstihdam yaratıp yaratmama kararı, paranın bir şekilde ya da başka şekilde kullanılması ya da hiçbir şekilde kullanılmaması arasında seçim kararına bağlı olmaktadır. Beklentilerin önemli rol oynadığı kapitalist ekonomilerde, paranın nasıl kullanıldığı, üretim ve istihdam düzeyini belirlemektedir (Sardoni, 1991: 232). Paranın varlığı ve işlevlerinin dikkate alınması, kavramsal çerçevenin (analytical framework) radikal biçimde değişmesini beraberinde getirmektedir. Paranın önemli bir rol üstlenmediği ekonomilerde üreticilerin çıkarları ile toplumun genel çıkarının örtüştüğü görülürken, parasal ekonomilerde artık, girişimcilerin kendi çıkarlarını yerine getirmeye çalışmaları, genel refah düzeyinin artmasını gerektirmemektedir. Başka bir deyişle, paranın önemli bir rol üstlenmemesi, girişimcilerin toplumun genel çıkarları doğrultusunda davranmalarını 'zorunlu' hale getirirken, paranın önemli işlevlere sahip olması, girişimcilerin 'özgür' davranma kabiliyetlerini arttırmaktadır. Say Yasası, üretimin tüketim amacıyla yapıldığı ve üreticilerle tüketiciler arasında çıkar çatışmasının olmayacağı düşüncesini içerirken, Keynes'in düşünce sisteminde, kâr amacının temel motivasyon olduğu ekonomilerde paranın atıl olarak elde tutulabilmesi girişimcilere üretim yapmama olanağı sunduğu için çalışan sınıfların gelir ve istihdam düzeyleri olumsuz etkilenir. Paranın varlığı ve değişen işlevleri, toplumun bazı kesiminin çıkarları ile genel olarak toplumun çıkarlarının nasıl bir çatışma halinde olduğunun da açıklaması olmaktadır (Sardoni, 1991: 234-235).

Keynes'in parasal bir girişimci ekonomisini analiz etmek için geliştirdiği efektif talep ve yatırım analizi, paranın, yatırım hacmi başta olmak üzere reel değişkenleri etkilediği bir sermaye birikim süreci olarak algılanması gerektiğini işaret eder. Keynes'in analizi mantıksal sonuçlarına götürülürse, parasal bir girişimci ekonomisinde, iktisadi olayların sonucunun ve yönünün ne kısa dönemde ve ne de uzun dönemde kestirilemeyeceği sonucu çıkmaktadır (Tanyeri, 1998: 44). Say Yasası'nın mantık hatası, kapitalist toplumun, üreticilerin sermaye birikimini amaçlamadıkları basit mal üretiminin geçerli olduğu ekonomi olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Sermaye birikiminin esas olduğu kapitalist üretim koşullarında, iktisadi kararların belirsizlik ortamında alınmasıyla açıklanan paranın işlevleri Say Yasası'nı geçersiz kılmaktadır (Keen, 2003: 201-202).

Keynes'in açıklamalarına göre, bir teorinin bilimselliği, gerçekliği açıklayabilme gücü ile değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, profesyonel iktisatçılar, Malthus'tan sonra, sahip oldukları teori ve gözlemlenen gerçekler arasındaki uyumsuzluktan etkilenmemişlerdir. Geleneksel teori, tutarlı mantıki süper bir yapıya sahip olabilir; ancak, gerçekliği açıklamaktan uzaktır. Bu teoriyi savunan iktisatçıların, Candide'in dünyasında yaşadıkları ileri sürülmektedir. Bir başka ifadeyle, Geleneksel teorinin dillere destan iyimserliği, yapılacak en iyi şeyin hiçbir şey yapmamak olduğunu öğretmektedir. Bu, talep yetersizliğinin refahın karşısına bir engel olarak çıkabileceğini hesaba katmama çabasıdır başkaca bir şey değildir. Zira açıktır ki, Klasik önerme, kaynakların doğal olarak optimum bir biçimde istihdam edileceğini içerir. Ekonominin bizim de hoşnut kalacağımız bir biçimde hareket etme durumu ifade edilmektedir. Ancak, böyle olduğunu düşünmek, yaşadığımız zorlukların ortadan kalktığını varsaymak anlamına gelmektedir (Keynes, 2008: 38).

Genel Teori'nin önsözünde, yoğun emek verilerek ortaya konan fikirlerin oldukça basit ve açık olduğu belirtildikten sonra, 'Zorluk, yeni fikirlerin anlaşılmasında değil, çoğumuzun yetiştirilmesi çerçevesinde zihnimizin her köşesinde dallanıp budaklanmış eski fikirlerden uzaklaşmaktadır' diye yazmaktadır (Keynes, 2008: 38). Geliştirilen teorinin tartışılacağı ve eleştirileceği öngörüsü ile birlikte uyarı dikkat çekmektedir. Yeni bir teori, paradigma da denilebilir, yeni kavram ve tanımlarla değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, basit ve açık olmasına rağmen, anlaşılması zor olacaktır.

KEYNES YORUMUNUN ELEŞTİRİSİ VE SON DÖNEM TARTIŞMALARI

Son dönem tartışmalarının odağında Keynes'in yorumunun eleştirileri yer almaktadır. Keynes'in Say Yasası'nı yanlış yorumladığı ve tahrif ettiği konusunda ayrıntılı ve çok sayıda çalışmalar bulunmaktadır.¹⁷ Gerek Say Yasası'nın gerekse genel anlamda Klasik teorinin, Keynes'in iddia ettiğinin aksine iş çevrimleri konusunda önemli açıklamalara sahip olduğu söz konusu çalışmaların temel tezini oluşturmaktadır.

Keynes'in Say Yasası'nı Tahrif Ettiği Yönündeki Görüşler

Keynes'in görüşlerini eleştiren yazarların başında Say Yasası'nın önde gelen savunucularından biri olan Kates gelmektedir. Kates'in yorumunda, özetle, Say Yasası'nı tahrif eden Keynes, Klasik iktisadın gözden düşmesini sağlamıştır (Coleman, 1999: 145). Kates, konuya iş çevrimleri teorisi çerçevesinde yaklaşmaktadır. Say Yasası ve İş Çevrimleri Teorisi başlıklı incelemesine 'Resesyon döneminde satılmayan mallar için genel anlamda iki farklı açıklama vardır' cümlesiyle başlayan Kates şöyle devam etmektedir:

Mallar, ya bireylerin tüm gelirini harcamama kararı aldıkları ya da üreticiler bireylerin mevcut geliri ile satın almayı arzu etmedikleri malları ürettikleri için satılmamıştır. Birinci açıklama Keynes'in yaklaşımını ifade etmekte ve tasarruf kararının malların satılmayıp elde kalması anlamına gelmektedir. İkincisi ise üretimin yapısından (structure of production) kaynaklanan hatalar nedeniyle yanlış mallar üretildiği için malların satılmadığını ileri süren klasik teorinin temeli kabul edilmektedir (Kates, 1996: 119).

Malların satılmayıp elde kalması Keynes'in ileri sürdüğü gibi tasarruf ile değil, üretimin yapısından kaynaklanan hatalar ile açıklanmaktadır. Üreticiler talep edilmeyen malları ürettikleri için satamamışlardır. Klasik teorinin temelini bu olduğu iddia edilmektedir. Aynı çalışmada, Say Yasası'nın, talep yetersizliğini resesyon teorisi olarak kabul etmeyen Klasik önerme olduğu ifade edilmektedir. Malların malları satın aldığı veya talebin arz tarafından yönlendirildiğini belirten Say Yasası, resesyonların üretim fazlasından kaynaklanamayacağını ve kaynaklanmadığının Klasik gelenekteki açıklamasıdır. Aşırı üretim söz konusu olamaz. Bir ekonomide

¹⁷ Say Yasası'na ilişkin yorumların sınıflandırıldığı ve bir tür literatür taraması sayılabilecek çalışma için bkz. (Witte, 1989).

satın alıcıların satın almak istediklerinden daha fazla üretim gerçekleşmez. Talep eksikliği, resesyon için hiçbir şekilde doğru bir açıklama olamaz. Talep yetersizliği düşüncesi tamamen hatalıdır (fallacious). Say Yasası'nın kabul edilmesi, resesyonların ve işsizliğin talebin arza göre nispeten yetersiz olması ile açıklanmasının kesinlikle yanlış olduğu anlamına gelmektedir. Klasik teoride, resesyon için yanlış bir açıklama olarak kabul edilen talep yetersizliği, Keynes'de sadece doğru değil aynı zamanda en önemli (principal) açıklamadır. Keynes, Say Yasası'nı kabul eden Klasik iktisatçıların talep yetersizliğinin önemini kavramamanın ötesinde resesyonun nedenini ve gayri iradi işsizliğin gerçekleşmesini açıklayan teori geliştirmediklerini iddia etmektedir (Kates, 1996: 119). Genel Teori'de ileri sürülen görüşlerin gerçeği yansıtmadığı ileri sürülmekte ve Klasik iktisatta, resesyon teorisinin, iş çevrimleri ile birlikte ele alındığı ve Keynes'in ileri sürdüğünün aksine bu konuda yeterli açıklamaların mevcut olduğu belirtilmektedir.

Klasik iş çevrimleri teorisinde... üretimin yapısı, çıkış noktasıdır. Kısaca, üretim öyle bir şekilde tasarlanmalı ki, üretim sürecinde elde edilen gelir üretilen bu mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılmalıdır. Bu gelirler, ya doğrudan tüketim mallarını satın almak için kullanılabilir ya da yatırım malları satın alacak kişilere borç olarak verilebilir... Üreticiler talep edenlerin satın almak istedikleri malları ürettikleri sürece üretim artışı herhangi bir sınırlamayla karşılaşmadan artmaya devam edecektir. Ancak talep yapısının arzın yapısından farklı olması anlamına gelen hesap hatası (miscalculation) söz konusu ise resesyonların gerçekleşmesi mümkün olabilir. Başka bir anlatımla, üretilen mallar ile tüketici ve yatırımcıların satın almak istedikleri arasında uyumsuzluk bazı malların satılmayıp elde kalmasına yol açacaktır. Klasik resesyon teorisinin geliştirilmesinde bu yanlış hesaplama (miscalculation) başat rol oynamaktadır (Kates, 1996: 120-121).

Genel Teori'de geliştirilen marjinal tüketim eğilimi analizi, sermayenin marjinal etkinliği tanımı ve faiz oranı teorisinin, tüketicilerin gelirlerini niçin harcamadıklarını, işverenlerin neden yapabilecekleri kadar yatırım yapma kararı almadıklarını ve faiz oranlarının tüm tasarrufların kullanılmasını sağlayacak derecede düşmemesini açıkladığını belirten Kates'e göre bunların hiçbiri Klasik teorisinin odaklandığı ve resesyon konusunda Say Yasası'nın açıklaması olarak kabul edilen üretimin yapısı ile ilgili değildir. Bunlar, sadece talebin, tam istihdam düzeyinde çalışan bir ekonomideki üretim kapasitesine neden ayak uydurmadığını gösterir. Kates, aynı çalışmasının sonuç kısmında, Genel Teori ile birlikte Piyasalar Yasası'nın (law

of markets)¹⁸ talep yetersizliğinin resesyona yol açmayacağı düşüncesinin gözden düştüğünü ve talep yetersizliğinin resesyon ve işsizlik konusunda yegane açıklama olarak kabul edildiğini yazmaktadır. Keynes öncesi ve Keynes sonrasında iktisat teorisindeki başlıca farkın bu nokta olduğu vurgulanmaktadır. Resesyon konusunda, aşırı üretimin doğru bir açıklama olmayacağı uyarısı, Keynes'in verdiği 'hüküm' (judgement) ile birlikte, yerini tam istihdam düzeyine ulaşılmasını engelleyen hiçbir engelin bulunmadığı sonucunu içeren arzın kendi talebini yaratacağı anlamına gelen Say Yasası'na bırakmıştır. Kates, resesyonun açıklanmasında klasik iktisatta en önemli dayanaklardan birisi kabul edilen ekonomik ilkenin resesyonların gerçekleşme olasılığını reddeden bir ilkeye dönüştürülmesini iktisadi düşünce tarihinin en büyük ironisi olarak görmektedir (Kates, 1996: 124-125).

Kates'e göre, James Mill¹⁹, Keynes'in sözlerini hatırlatan ifadeyi, yani malların üretiminin talep yaratacağını yazmıştır. Ancak, Mill, malların başka mallarla mübadelesi konusunda önemli bir açıklamada bulunmaktadır: Bu mallar, tam olarak (precisely) diğer satıcılar tarafından talep edilen mallar olmalıdır. Talep, karşılıklı (reciprocal) taleptir. Üretilen mallar, diğer üreticilerin talebi ile eşleşmek (match) zorundadır. Keynes'in, üretilen tüm malların kaçınılmaz olarak (inevitably) satılacağı ve resesyonların gerçekleşmeyeceği şeklindeki Say Yasası yorumu, kesinlikle James Mill'in mesajı değildir (Kates, 2005: 51).

Say Yasası'nda arzın talebe uyum sağlamasının belirleyici olduğu Ricardo'nun "kunduracı" örneği ile açıklanmaktadır. Buna göre, talep, arz tarafından yönlendirilir (regulated). Talep, her zaman malların başka mallar ile mübadele edilmesidir. Kunduracı, ayakkabılarını ekmek ile takas ederken, kunduracının ekmek ve aynı şekilde fırıncının da ayakkabılar için efektif talebi gerçekleşir; ancak şurası açıktı ki kunduracının ekmek talebi, ihtiyacı ile sınırlıdır. Üretimin gerektiği oranda gerçekleşmesinin, Say Yasası

¹⁸ Kates'in Say Yasası yerine 'piyasalar yasası' ('law of markets) kavramını tercih ettiği görülmektedir. Bkz. (Kates, 1996: 124). Law of markets (piyasalar yasası), Fransızca 'loi des débouchés' teriminin İngilizce literatürde genel kabul gören versiyonu olmuştur (Schumpeter, 1954: 615). Jonsson'a göre, 'loi des débouchés' teriminin daha doğru bir çevirisi 'law of market opening' veya 'law of vent' ('Mahreçler Yasası') olabilir (Jonsson, 1995: 147). Terim, Almanca literatürde ise 'Gesetz der Absatzwege' ('Mahreçler Yasası') olarak çevrilmiştir (Witte, 1989: 323).

¹⁹ Kates Piyasalar Yasası'ndan Say Yasası olarak bahsedilmesine rağmen yasanın talep eksikliği olasılığının reddedilmesini ifade eden esas önermesinin mucidinin gerçekte Say değil, James Mill olduğunu iddia etmektedir (Kates, 1997: 196).

açısından önemi ısrarla vurgulanmaktadır. Arz ve talebin birlikte artması, ancak üreticiler diğerlerinin satın almak istediklerini üretirse mümkün olabilir (Kates, 2005: 52). Say Yasası'nın doğru yorumu, tüketim düzeyinin azalmasının, üretim düzeyinin düşmesi konusunda kesinlikle doğru bir açıklama olamayacağıdır. Çünkü üretim, talebin yapısına uygun biçimde, yani gerektiği oranda gerçekleştiği sürece 'her arz kendi talebini yaratacaktır'. Bugün, ekonomik çöküşlerin vuku bulduğu ve gayri iradi işsizliğin mümkün olduğunun klasik iktisatçılar tarafından kabul edildiği konusunda genel bir uzlaşma olduğu belirtilmekte ve Say Yasası'nın, resesyonları inkar etmek bir yana, resesyonların ortaya çıkış sebeplerinin klasik açıklamasının tamamlayıcı bir parçası olarak görüldüğü savunulmaktadır. Keynes'in, 'arz kendi talebini yaratır' ifadesi, Say Yasası'nın geçersiz, yanıltıcı ve tahrif edici bir tanımıdır. Geçersiz ve yanıltıcıdır; çünkü arzın talep yaratması için bunların her ikisinin birbirine uygun oranlarda olmasının niteliğini, önemini göz ardı etmektedir (Kates, 2005: 54-58). Kates, Say Yasası'nın önemli önermelerini özetlediği bir başka çalışmada Say'ın görüşlerinin sadece takas ekonomisinde geçerli olduğu yorumunu eleştirmektedir:

Alım satım işlemi, bir kişinin sahip olduğu mal ve hizmeti para ile değiştirmesi ve daha sonra elde etmiş olduğu parayı tersine yeniden başka mal ve hizmetlerle değiştirmesidir. Burada, takas ekonomisi çağrışımı, iması söz konusu değildir. Para, sürece asli olarak dahil edilmiştir... Klasik yaklaşımda, para bir değişim aracıdır. Alım satım süreci, C-M-C' şeklinde formüle edilebilir. Bir kişinin sahip olduğu mal (C), farklı bir mal (C') ile değiştirilirken, para (M) kullanılır. Mal, önce para ile mübadele edilir, daha sonra para bir başka mal ile mübadele edilmektedir. Keynes, klasik iktisatçıları, takas ekonomisini parasal bir ekonomi ile karıştırmakla itham etmektedir (Kates, 2010: 16-17).

Resesyonlar, yaygın şekilde gerçekleşebilir ve gayri iradi işsizlikle sonuçlanır. Resesyonlar, o ya da bu şekilde ortaya çıkan yapısal sorunlardan kaynaklanır. Özellikle, arzın yapısı (structure of supply) ile talebin yapısının (structure of demand) uyumsuzluğu resesyonların varlık nedeni olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, talebin bileşenleri gerçekleşen arzın bileşenlerinden farklılık gösterdiğinde resesyon gerçekleşir; bu durumda bazı mal ve hizmetler alıcı bulamaz. (Kates, 2010: 18-19).

Say Yasası'nın Keynes yorumunu eleştiren bir başka iktisatçı Skousen, Say'ın haklı görüşlerinin iktisadi gelişmeleri doğru bir şekilde açıkladığını

ileri sürmektedir. Bu anlamda, iş çevrimi istatistiklerine göre bir durgunluk başladığında, tüketimden daha önce üretim düşer. Ekonominin iyileşmeye başlaması da üretimin artmaya başlamasıyla söz konusu olmakta, tüketim artışı bunu takip etmektedir. İktisadi büyüme verimlilikte, yeni ürünlerde ve yeni pazarlarda bir artışla başlamaktadır. Bundan dolayı üretim harcaması daima tüketim harcamasından önce gelmekte, dolayısıyla öncü gösterge olmaktadır (Skousen, 2003: 59). Skousen, Keynes'in, maalesef Say Yasası'nı anlayamadığını, yanlış bir şekilde, yasayı tam istihdam için hiçbir engel yoktur önermesi ile aynı anlamda kullandığını belirttiikten sonra, Say'ın orijinal İnceleme'sini hiç okumamış, bunun yerine Ricardo'nun ve Marshall'ın yorumlarına güvenmiş olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, Kates'in doğru biçimde ifade ettiği gibi, Say Yasası'nın, bilhassa klasik bir konjonktür dalgası ve işsizlik teorisinin temelini oluşturduğu söylenmektedir. Say Yasası'na göre, bir ekonomik gerileme; üreticiler, tüketicilerin neleri satın almaya istekli oldukları konusunda yanlış hesap yaptıkları zaman ortaya çıkar. Bu durum ise, satılmayan malların (stokların) artmasına, üretimin kısılmasına, işçilerin işten çıkarılmasına, gelirin düşmesine ve sonuçta tüketicilerin harcamalarının gerilemesine neden olur. Böylece, konjonktürün yükselme evresinde, üretimde hataların bazı malların maliyet fiyatlarından satılmadan elde kalmasına nasıl yol açtığını göstermek suretiyle, durgunluklar açıklanmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, Klasik teori, Keynes tarafından, bir hamle ile 'esamesi bile okunmayacak derecede ortadan kaldırılan', 'ileri derecede geliştirilmiş, kapsamlı bir durgunluk ve işsizlik teorisi' idi (Skousen, 2003: 387-388).

Avusturya Ekolünün önemli temsilcilerinden Mises, Say Yasası'nın reddinin, Keynes'in doktrininin özünü oluşturduğunu, doktrinin geri kalan tüm önermelerinin bu yasanın reddinin mantıksal sonuçları olarak görülebileceğini iddia etmektedir. Mises'e göre, serbest mal değil de iktisadi mallar dikkate alınırsa mutlak bir aşırı üretim kesinlikle söz konusu olamaz. Mises görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

İktisadi mallar dikkate alındığında sadece göreceli aşırı üretim gerçekleşebilir. Tüketiciler, belirli bir miktarda gömlek ve ayakkabı talep ederken, üreticiler, örneğin büyük miktarda ayakkabı ve daha az miktarda gömlek üretmiş olabilirler. Bu durum, tüm malların genel olarak aşırı üretildiği anlamına gelmez. Ayakkabıların aşırı üretimi, gömleklerin eksik üretimine tekabül etmektedir. Dolayısıyla, bu durum, ekonominin tüm dallarının genel bir

buhranı (depression) olarak görülemez. Ayakkabılar ile gömlekler arasındaki değişim oranı değişmiştir. Önceden, örneğin, bir çift ayakkabı ile dört adet gömlek almak mümkünse, şimdi sadece üç gömlek alınabilir. Ayakkabı üreticileri açısından ticaret daha az kârlı hale gelirken, gömlek üreticileri için daha kârlı olmuştur (Mises, 2005: 1).

Dolayısıyla, böyle bir ‘sözde’ genel üretim fazlasından hareketle genel bir depresyon açıklaması anlamsızdır. Malların son tahlilde, para ile değil, başka mallarla satın alındığını belirten Mises, satıcının amacının, sonuçta, mübadelede sattığı bu mallar için başka malları elde etmek olduğunu ileri sürmektedir.:

Üretilen her mal, üretilen diğer mallar için bir fiyat teşkil eder. Herhangi bir malın üreticisinin durumu, başka malların üretimindeki herhangi bir artıştan olumlu anlamda etkilenmektedir. Belirli bir malın üreticisinin kazancının düşmesi, piyasa ile ilgili yanlış öngörülere sahip olmasının bir sonucudur. Söz konusu üretici, halkın talebini kendi malı için aşırı yüksek ve diğer mallar için aşırı düşük tahmin etmiştir. Bu türden acemi girişimciler hatalarını düzeltmediği takdirde, bir müddet sonra piyasadan çekilmek zorunda kalırken, piyasanın talebini doğru tahmin eden girişimciler karlarını arttırarak faaliyetlerini daha da genişletirler. Bu bağlamda, Say’ın vurgulamak istediği nokta, asıl zorluğun üretimde değil, satışlarda olduğudur (Mises, 2005: 1).

Genel aşırı bolluk olamaz, ancak kısmi bolluk gerçekleşebilir. Belirleyici olan talep değil, arzdır. Mallar mallarla satın alındığı için bazı malların satılamamasının nedeni, başka malların eksik üretilmesidir. Say’ın de belirttiği gibi, ‘İnsanlar, başkalarının ürünlerini, ancak kendi ürünleri ile satın alabilir – satın alabileceğimizin değeri (value) üretebildiğimizin değerine eşittir... bazı ürünler satılmayıp elde kalırsa, bu diğer ürünler üretilmediği içindir... ürünler için pazar olanağı sağlayan üretimin bizatihi kendisidir’ (Say, 1821: 3).

Keynes’in yorumunu eleştiren bir diğer yazar Hutt’a göre ise Keynes, Say Yasası’nın, çıktının derneşik talep fiyatının tüm çıktı düzeylerinin derneşik arz fiyatına eşit olacağını ileri sürmektedir. Fakat bu Say Yasası değildir: Bu, gözle görünenin yapay, sofistike ifadesini yansıtan (Walras Eşitliği olarak da adlandırılan) ‘Walras Özdeşliği’dir. Çünkü her satış fiyatı, satın alma fiyatına eşittir; derneşik (aggregate) satışlar, her zaman toplam satın alımlara eşit olmak zorundadır. Her bir işleme (transaction) iki açıdan bakılabilir. Bu tür totolojik bir tanımlama, Say Yasası ile para arasında ilgi

olmadığını öne çıkarmaktadır (Hutt, 1974: 33-34). Genel bir eksik tüketim görüşünün yanıltıcı olması, benzer şekilde kendisi de yanıltıcı olan genel bir aşırı üretim açıklaması ile ilgilidir. Aslında, Say'ın genel aşırı üretim veya bolluk olasılığını reddederken, kısmi aşırı üretim veya bolluk olasılığını kabul etmesinde herhangi bir tutarsızlık (bazı Keynesyen iktisatçıların iddia ettiği gibi) söz konusu değildir. Bazı mallar, ancak başka malların çok az olması anlamında 'çok fazla' olabilir. Say bu konudaki ifadelerinde çok açıklayıcı değildir. Say'ın savı şudur: 'tüm ekonomide üretim kapasitesi fazlası' veya 'derneşik arz fazlası' tanımı anlamsızdır. Belirtilen ve etkili olan her talep sunulan ve kabul edilen arzı ifade eder (Hutt, 1974: 38). Ayrıca, Say Yasası'nın 'tam istihdamı varsaydığı' savı doğru değildir. Say Yasası, piyasa baskısının her zaman piyasayı temizleyen fiyatı ortaya çıkardığını ileri sürmemektedir. Vurgulanmak istenen, sadece koşullar uygun ise piyasa baskısının böyle bir etkisinin olabileceğidir (Hutt, 1974: 39).

Say Yasası'nı savunan bazı diğer yazarlara göre Say, resesyonun olanaksız olduğunu ileri süren bir doktrin geliştirmeye çalışmamış; daha çok resesyonların (Say bu kavramı kullanmamıştır) malların genel bir aşırı üretiminden kaynaklanmadığına neden inandığını açıklamaya çaba göstermiştir (Anderson, 2001: 6). Anderson, Say Yasası'nın önermelerini sıralamaktadır: Birincisi, belirli bir çıktı miktarının (veya değerinin) üretimi için ödenen toplam faktör gelirleri, bu çıktı miktarını (değerini) satın almak için kesinlikle yeterlidir. İkincisi, bir ekonomide hiçbir yerde satın alma gücü kaybolmaz. İnsanlar, sadece yatırım yapmak istedikleri miktarda tasarruf yaparlar ve cari dönemde işlem amaçlı ihtiyaçları dışında para tutmazlar. Üçüncüsü, yatırım, derneşik talebin (aggregate demand) net değerinin azalması değil, sadece dönemler arası (internal) transferidir. Dördüncüsü, reel anlamda, arz talebe ex ante eşittir; çünkü her birey sadece başka malları olan talebi nedeniyle (ve bu miktarda) üretim yapar. Beşincisi, daha yüksek bir tasarruf düzeyi, toplam çıktının bir sonraki büyüme oranının daha yüksek olmasına yol açacaktır. Son olarak, bir ekonomide dengesizlik, sadece çıktının tüketicilerin tercihlerinden farklılık göstermesi nedeniyle ortaya çıkabilir (Anderson, 2001: 6-7). Tasarrufların, zorunlu olarak yatırım harcamasına dönüşeceği ve büyümeyi olumlu etkileyeceği varsayılmaktadır. Keynes'in yorumunda öne çıkan önermelerin esas itibarıyla Say Yasası'nın önermelerini yansıttığı görülmektedir.

Anderson'a göre, Say ve klasik iktisatçıların yaklaşımında, bir işçi 10\$ tasarruf ettiğinde, bu para daha sonra yatırım harcamasında kullanılır; yani gelecekte daha fazla mal üretimini sağlayacak sermaye üretilmiş olur. Tasarruf edilen bu 10\$, tasarruf sahibi işçi tarafından harcanmamıştır. Bir başkası bu parayı borç almış ve daha fazla mal üretmek için sermaye olarak kullanmıştır. Say'ın sisteminde para, esas olarak değişim aracı işlevine sahiptir; bir başka deyişle, paranın servet (wealth) biriktirme fonksiyonu söz konusu değildir. A. Smith gibi Say de paranın malların değişimini kolaylaştıran bir araç olduğuna inanmaktadır. Fiyatların, para arzına tam uyum sağladığı (ücret ve fiyatların tam esnek olduğu varsayımı altında) durumda, paranın temel işlevi mübadeleyi kolaylaştırmak olduğu için, dolaşımında ne kadar para olduğunun fazla önemi yoktur. Bu çerçevede, Say, hiçbir zaman üretimin aşırı bolluğunun olanaksız olduğunu iddia etmemiştir. Say'ın söylediği, sadece, bolluğun genel aşırı üretimden değil, bazı malların eksik üretilen diğer mallara kıyasla aşırı üretiminden kaynaklandığıdır (Anderson, 2001: 9-11).

Keynes'in yorumunun Say Yasası'nı tahrif ettiğini ileri süren Jonsson, Tarnell ve Martin'in yazılarında da benzer argümanlar ileri sürülmektedir. Jonsson'a göre, Say açık bir şekilde, talep yetersizliğinin koordinasyon eksikliğinden kaynaklandığını kabul etmektedir (Jonsson, 1995: 148). Say'ın anladığı açıkça şudur: Arz edenlerin hatası, yani başkalarının mübadele etmek istediği bir şeyin eksik üretimi ekonominin geri kalanını kaçınılmaz olarak etkileyecektir (Jonsson, 1995: 150). Kabul edilen Keynesyen yaklaşıma göre, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında klasik iktisatçıların önemli bir kısmı (Say, Ricardo, McCulloch, James ve John Stuart Mill vd.) bolluğun, ticari krizin ve gayri iradi işsizliğin ortaya çıkabileceğini kabul etmemektedir. Ancak, Jonsson, gerçekte Klasik iktisatçıların dünyanın farklı piyasalarında bolluğun ve işsizliğin sebepleri ile oldukça ayrıntılı biçimde ilgilendiğini iddia etmektedir (Jonsson, 1997: 203). Bu bağlamda, Say ve Ricardiyan iktisatçılar, aşırı bolluğu, hesap hatasının (miscalculation) mallar için efektif talebi kısıtlayan koordinasyon hatasına nasıl yol açtığını göstermek suretiyle açıklamışlardır (Jonsson, 1997: 215).

Tarnell de benzer şekilde Say Yasası'nın kabul gören, 'arz kendi talebini yaratır' şeklindeki popüler tanımı ne Say'ın yazılarında yer almış ne de Keynes'in formülasyonuna kadar genel kabul gördüğünü vurguladıktan sonra, Keynes'in maksatlı bir şekilde çarpıtılmış olmasının aksine, Say ve

Klasik iktisatçıların, aşırı bolluk (üreticilerin, tüketicilerin satın almayı arzuladıkları mallardan daha fazla üretmesi) olasılığını asla reddetmediklerini yazmaktadır. Say'ın reddettiği, çok basit olarak, bunun resesyonların sebebi olmadığıdır; bir yüzyıldan daha uzun süredir anaakım iktisatta kabul gören bu yaklaşım, Keynes'e göre savunulması imkansız bir kuramdır. Say, arz ve talebin dairesel akışında kesintinin sadece üretimde gerçekleşen, tüketicilerin arzu etmediklerinin aşırı üretimi ve arzu ettiklerinin eksik üretilmesi anlamında bir hatadan kaynaklanacağını varsayar (Tarnell, 2011: 3). Klasik iktisatçıların görüşlerinin Keynes tarafından anlaşılmadığı ya da bilinçli olarak tahrif edildiğini belirten bir başka yazar, Martin'e göre ise, Say, resesyon konusunu düşünmemiştir; o daha ziyade piyasaların fonksiyonu üzerinde çalışmıştır. Bu anlamda, bazı üreticilerin mallarını satma konusunda başarısız olmaları, bunların talep edeceği tüm mallar için talebin azalmasına yol açacaktır. Üreticiler, aynı zamanda tüketicidirler; bu nedenle, eğer üreticiler, bir mübadele işleminde, daha az ücret ve daha düşük kâr elde ederse, diğer üreticilerin ürünleri için daha az harcamada bulunacaklardır. Böylece, Piyasa Yasası (law of market), kısmi bolluğun, genel bir durgunluğa nasıl yol açtığını açıklayan bir mekanizma haline gelmektedir. Maliyetleri kapsayan fiyatlardan malını satamayan bir satıcı, bir başka satıcıdan mal talep edemeyecek, bu kişi de bir üçüncü malı talep edemeyecek; bu böylece tüm ekonomiyi etkileyinceye kadar devam edecektir. Bu şekilde ortaya çıkan domino etkisi, yüksek işsizlik düzeyi ve ekonomik faaliyetlerde durgunluğa yol açacaktır. Özetle, bazı tüketiciler, arz edilen malları satın almak istememişler ve bu nedenle bu malların satıcıları diğer malları satın alamayacak hale gelmiştir; bu ise yukarıda belirtilen zincirleme tepkinin başlangıcı olmuştur (Martin, 2004: 6).

Yukarıdaki açıklamalar, Say Yasası'nı savunan Klasik iktisatçıların, Keynes'in yorumunun aksine, gerçekte durgunluk, yoksulluk ve işsizlik konuları ile ilgilendiği anlamına gelmektedir. Keynes'in eleştirisinin tutarsız olduğu, daha doğrusu klasik iktisatçıların yazdıkları ile ilgisi olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak, Say, James Mill ve Ricardo dikkatlice okunduğunda, Say Yasası'nın derneşik arz ve derneşik talebin özdeş olduğunu ifade eden Keynes'in tezinin bunların yazdıkları ile tutarlı olduğu görülmektedir (Macedo e Silva, 2004: 2). Say'ın teoreminde para taşımanın avantajı söz konusu olmamaktadır. Aktif dolaşım aracı olarak para tutma süresinin sıfıra yaklaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Eğer, mal arz eden herkes, ürünü

için elde edeceği parayı, vakit kaybetmeden başka bir ürüne dönüştürme niyetinde ise, gerçekten de genel bolluk tasavvur edilemez. James Mill'e göre de benzer şekilde, arz, üretim ve tüketiminin senelik devir süresinde kendini talebe dönüştürmek zorundadır. Mill, bir ulusun, tüm malları kapsayan talebinin, bu ulusun tüm malları kapsayan arz miktarına eşit olacağını belirtmektedir (Macedo e Silva, 2004: 12).

Say Gerçekte Ne Söylemişti?

Klasik iktisatçıların çalışmalarında yer alan bu açıklamalarda (diğ erleri ile birlikte) piyasalar yasasının malların arz ve talebi arasında ex ante özdeşlik anlamına geldiği açıkça ortadadır. Keynes'in yorumu ile benzerliğin altını çizmek bile gereksiz görünmektedir. Genel bolluk tartışmasında (XIX. yüzyılın en önemli iktisadi tartışması) Say, James Mill ve Ricardo'nun temel argümanı, tam olarak, arz ve talep arasında özdeşlik olduğudur. Say ve James Mill'e göre, üretim satış için gerçekleştirilir. Bir satış işlemi, neredeyse aynı anda satın alma takip eder. Satış gerçekleşmez ise ne olur? Yasanın 'geçerli' olması için, bazı ayarlama mekanizmalarının varlığı ve etkinliğinin gösterilmesi gerekmektedir. Arzın bileşimi ve derneşik (aggregate) talebin bileşimi arasında, ex ante uyumu garanti eden bir mekanizma mevcut değildir. Arz ve talep arasında sektörel dengesizlik (kısmi bolluk) tartışmasız kabul edilir. Ancak, gerçekte, yasa, genel bir aşırı üretim olasılığını reddetmeyi amaçlamaktadır (Macedo e Silva, 2004: 13).

Keynes'in Say Yasası yorumuna karşı yapılan eleştirilerin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Öncelikle, Say Yasası'nın paranın sadece değişim aracı işlevine sahip olduğu varsayımına dayandığı ve kapitalist üretim koşulları yerine 'gerçek' mübadele ekonomisini dikkate aldığı gerek Say'ın gerekse diğ er Klasik iktisatçıların yazılarında açıkça görülebilir. Say, ünlü eseri 'İnceleme'de, konu ile ilgili görüşlerini açıkladığı XV. bölümde şöyle yazmaktadır:

Siz sadece para istediğinizi söylüyorsunuz; ben, sizin para değil, diğ er malları istediğinizi söylüyorum. Gerçekten de siz parayı niçin istiyorsunuz? İşiniz için gerekli hammadde veya stok; ya da yaşamınızı sürdürmek amacıyla gerekli yiyecek maddelerini satın almak için değil mi? Nedeni ne olursa olsun, sizin istediğiniz para değil, fakat ürünlerdir. Kendi ürününüzü satarak elde ettiğiniz ve başka insanların ürünlerini satın almakta kullandığımız para, bir sonraki adımda aynı görevi diğ er bir ticari işlemde gerçekleştirir ve bu böyle

sonsuz kadar sürüp gider... Sonuç olarak, para sadece değerlerin (values) transfer edilmesine yarayan bir araçtır (Say, 1880: 56).

Burada, Keynes'in yorumunda açıklanan paranın önemli role sahip olduğu gelişmiş kapitalist ekonomilerden farklı koşullar tanımlanmaktadır. Keynes'in bu konuda yazdıkları Say'ın görüşleri ile tutarlıdır. Say, Malthus ile girdiği polemikte aynı konuda şunları söylemektedir:

İktisatçılar, Adam Smith'den bu yana, tükettiğimiz nesnelere aslında onlar için ödediğimiz para ile satın almadığımız konusunda hemfikirler. Önce kendi ürettiklerimizi satarak paranın kendisini satın almak zorundayız... Satışın gerçekleşmesi ile ürün önce para ile takas edilir; daha sonra bu para tüketim nesnelere için mübadelede kullanılır. Böylece üretimin satın almayı gerçekleştiren bir olgu olduğu görülmektedir (Say, 1821: 2).

Açıklanan mübadele süreci, $C - M - C$ (mal-para-mal) çevrimini göstermektedir. Önce satış işlemi gerçekleşir ($C-M$), paranın kendisi satın alınır, sonra ise bu para kullanım değeri elde etmek amacıyla başka malları satın almak ($M-C$) için kullanılır. Satın almak için satış gerçekleştirilmiştir. Kates, yukarıda gösterildiği gibi, bu süreçte para kullanıldığı için Keynes'in, Klasik iktisatçıları, takas ekonomisini parasal bir ekonomi ile karıştırmakla itham etmesini eleştirmektedir. Kates'in açıklamasında, mübadelede para kullanıldığı için takas ekonomisinin varsayılmış olamayacağı ileri sürülmektedir. Ancak Keynes'in parasal ekonomi tanımını daha geniş anlamda kullandığı, yani amacın tüketim olmadığı para ile daha fazla paranın kazanıldığı bir ekonomiyi işaret ettiği açıktır. Böyle bir ekonominin karakteristiğini yansıtan çevrim ise $C - M - C$ ile değil, $M - C - M'$ ile tanımlanmaktadır. Marx tarafından geliştirilen ve Keynes'in de doğru kabul ettiği bu gösterimde, birinci aşama, paranın mal ile mübadelesini ($M-C$), satın almayı, ikinci aşama ise malın satılmasını ($C-M'$) tanımlar. Satmak için satın alınmıştır.²⁰ Birinci çevrim süreci, $C - M - C$, tüketim amacıyla üretimin yapıldığını gösterirken, ikincisi, $M - C - M'$, paranın para olarak talep edildiğini ve üretimin amacının daha fazla para elde etmek ($M' > M$) olduğunu göstermektedir. Kullandığı kavram ve metodoloji farklı olmakla birlikte Say Yasası'nın takas koşullarını dikkate aldığı konusunda Keynes'in görüşleri Marx'ın yorumu ile örtüşmektedir (Sardoni, 1991: 231). Keynes'in

²⁰ Burada gösterilen dolaşım süreçleri için ayrıntılı açıklamalar Marx'ın çalışmalarında yer almaktadır. Bkz. (Marx, 1993: 161-162). $C - M - C$ çevrimi, ikinci C 'nin birinciden farkını vurgulamak için bazı kaynaklarda $C - M - C'$ şeklinde gösterilmektedir.

analizinde, parasal ekonomi, paranın yatırım, üretim ve istihdam düzeylerini etkileme anlamında önemli rollere sahip olduğu bir ekonomi olarak tarif edilmektedir. Finansal piyasaların gelişmiş olduğu kapitalist ekonomilerde paranın spekülatif amaçla atıl biçimde elde tutulması üzerine geliştirilen analiz, Kates'in eleştirdiği yorumdan oldukça farklıdır. Paranın daha fazla para kazanmak için talep edilmesi, M-C-M' süreci, Klasik iktisatçıların varsaydığı ekonomilerde söz konusu olmamaktadır.

Kapitalist üretim tarzı ile takas koşulları arasındaki fark, paranın kullanılıp kullanılmaması yerine üretimin ne amaçla yapıldığına bakılarak ortaya konulduğunda tanımlar daha da belirginleşmektedir. Say Yasası'nı savunan Klasik iktisatçılar üretimin tüketim amacıyla yapıldığını sık sık vurgulamışlardır. Örneğin, Keynes'in de atıfta bulunduğu J.S. Mill'in çalışmasında belirtildiği gibi 'Bir kişinin, başkalarının ürettiklerini satın almada kullanacağı ödeme aracı, sahip olduğu kendi ürünüdür. Tüm satıcılar, kaçınılmaz olarak ve kelimenin tam anlamıyla (ex vi termini) satın alıcıdırlar' (Mill 2006: 94). Ricardo'da benzer ifadeler bulmak mümkündür: 'Hiç kimse tüketme ya da satma düşüncesinden daha başka bir nedenle üretim yapmaz... O halde kişi üretim yaparak ya kendi mallarının ya da bir başka kişinin mallarının müşterisi ve tüketicisi olur (Ricardo, 2007: 252). İnsanların, başkalarının ürünlerini, ancak kendi ürünleri ile satın alabileceğini söyleyen Say'in kendi çalışmalarında da şu ifadeler yer almaktadır:

Şunu da belirtmek gerekir ki bir ürün üretilir üretilmez, hemen o andan itibaren ve kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için bir piyasa yaratır. Bir üretici, bir ürünü tamamladığında, elinde bu ürünün değerinin azalmasını önlemek için, onu büyük bir istekle hemen satmak isteyecektir. Ama bu satıştan eline geçecek parayı da, bu sefer bu paranın değeri hiçbir işe yaramadan durup kalmasını diye, elinden çıkarmakta acele edecektir. Ancak parayı elden çıkarmanın yolu ise, bu para karşılığında başka bir ürün satın almaktır. Görülüyor ki bir ürünün sadece ortaya çıkışı bile, hemen o anda başka ürünler için bir sürüm (pazar) olanağı yaratmaktadır (Say, 1830: 194-195).

Malların üretilir üretilmez başka mallar için talep olanağı sağlaması, paranın sadece dolaşım işlevine sahip olması ile açıklanmaktadır. Malların para ile takas edildiği (C-M) aşamayı, paranın mal ile takası (M-C) izlemektedir. Süreç tamamlandığında malın mal ile mübadelesi (C-C) gerçekleşir. Yukarıdaki alıntıda iki noktanın altı çizilebilir: Birincisi, üretici bir ürünü

tamamladığında, hemen satmak isteyecektir. İkincisi, bu satıştan eline geçecek parayı da, elinden çıkarmakta, yani para karşılığında başka bir ürün satın almak için acele edecektir. Paranın elde tutulma süresinin çok kısa olduğu, örneğin sifıra yaklaştığı kabul edildiğinde mal-para-mal (C-M-C) çevrimi, doğrudan takas koşullarını tanımlayan mal-mal (C – C) şeklinde gösterilebilir. Paranın kullanılmadığı doğrudan takas ekonomisiyle, paranın dolaşım aracı işlevine sahip olduğu ekonomi arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Başka bir deyişle, paranın varlığı mübadele sürecinin niteliğini hiçbir şekilde etkilememektedir. Paranın kullanıldığı ekonomi koşulları ile malların mallarla doğrudan takas edildiği ekonomi arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Para reel ekonomiyi etkilemez, para yansızdır. Para taşımanın, yani parayı elde tutmanın avantajının söz konusu olmadığı, aktif dolaşım aracı olarak para tutma süresinin sifıra yaklaşma eğiliminde olduğu bir ekonomide, eğer, mal arz eden herkes, ürünü için elde edeceği parayı, vakit kaybetmeden başka bir ürüne dönüştürme niyetinde ise, genel bolluk tasavvur edilemez (Macedo e Silva, 2004: 12). İnsanlar hemen satın almak istemediği sürece üretmek ve satmak istemeyeceği için üretim fazlası gerçekleşmemektedir (Denis: 1997, 331). Bu tür bir ekonomide bir ürün üretilir üretilmez, o andan itibaren, kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için piyasa yaratır. Bir üretici bir ürünü üretip sattığı anda söz konusu satıcı harcanabilir geliri olan bir alıcı haline gelir. Satın alabilmek için, önce satmak gerekir. Şöyle de söylenebilir; X'in arzı Y için talep yaratır, yani üretim tüketimin nedenidir, ya da başka bir ifadeyle, artan üretim, daha yüksek tüketim harcamasına sebep olur. Burada üretimin amacının tüketim olduğu varsayılmaktadır (Skousen, 2003: 58-59).

Tartışmalara katılan Baumol'a göre ise, Say ve çağdaşı James Mill, sadece üretimin gerçek satın alma gücü sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Çıktının kısıtlı olması, efektif talebin sınırlanmasına yol açacaktır (Baumol, 1977: 145). Baumol, Say Yasası'nın 'Say Özdeşliği' ve 'Say Eşitliği' olmak üzere iki farklı görüş, sav (assertion) içerir.

Literatürde, Ricardo'dan bu yana Say Yasası ile ilgili tartışmalar, genel olarak iki görüşten birine atıfta bulunur: Güçlü yorum olarak kabul edilen, Becker ve benim başka yerde atıfta bulunduğumuz biçimiyle 'Say Özdeşliği' ve zayıf versiyon olarak sınıflandırdığımız 'Say Eşitliği'. Birincisi, özdeşlik, hiç kimsenin zamanın önemli bir bölümünde elde para tutma eğiliminde olmayacağını ve dolayısıyla teklif edilen (arz edilen) tüm malların

otomatik olarak aynı piyasa değerinde başka bir mal sepeti için talep teşkil edeceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bir takas ekonomisi olarak ele alındığında, arz otomatik olarak kendi talebini yaratır; yani mal ve hizmetlerin genel bir aşırı üretimi mantıksal olarak olanaksızdır. İkincisi, eşitlik, malların toplam (total) talebinin toplam (total) arzının gerisinde kaldığı süre için (kısa dönem) dengesizlik olasılığını kabul eder (admit); ancak sonunda bunları birlikte hareket etmeye zorlayan bir mekanizmanın varlığına inanılır (Baumol, 1977: 146).

Baumol'a göre, Say'ın en az sekiz önermesinden bahsedilebilir. Birinci önerme, bir toplumun satın alma gücü (efektif talebi), çıktı ile sınırlı ve ona eşittir; çünkü üretim, çıktıların satın alınması için kullanılan gelirin (means) elde edilmesine olanak sağlar. İkinci önerme; çıktı artarsa, harcamalar yükselir. Birinci önerme, fiili satın alımdan değil, satın alma gücünden bahsetmektedir. Bu, Keynes'de de görüldüğü gibi, çıktının efektif talebin kaynağı olduğunu, yani çıktının satın alma gücü anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ancak, buradan, satın alma gücünün tamamının her zaman malların satın alınmasında kullanılacağı anlamı çıkmamaktadır. Bu önerme, daha ziyade, marjinal tüketim ve yatırım eğiliminin sıfırdan büyük ve ortalama eğilimin (genel olarak) birden büyük olmayacağını açıklar. Vurgulanmak istenen daha fazla üreten insanların, daha fazla tüketecek konumda oldukları ve genellikle böyle davrandıklarıdır. Baumol, Mill ve Say'ın her ikisinin de kendi teoremlerinin mantığını hatalı yorumladıklarını not etmektedir. Şöyle ki; yüksek gelir düzeyinin yüksek bir talep düzeyine imkan sağlayacağını (permit) ileri sürüp, buradan, çıktı fazla ise talebin de zorunlu olarak fazla olacağı sonucuna sıçrama (jump) yapmışlardır. (Baumol, 1977: 147-149). Baumol'un aynı çalışmasında, Say Yasası'nın aslını ifade eden önermenin, arz ve talebin, her zaman hızlı ve güçlü bir dengeleyici mekanizma tarafından eşitleneceğini ileri süren önerme olduğu belirtilmektedir. Tartışmalarda 'Yasa'nın nasıl tanımlandığının önem kazandığını belirten Baumol'a göre Say ve James Mill'in argümanlarında, esas olarak, yatırımların (verimli harcama), lüks malların tüketimi, piramit inşası veya askeri harcamalara kıyasla (verimsiz harcama) büyümeyi teşvik etmede daha etkili olacağı vurgulanmaktadır (Baumol, 1977: 159-160). Başka bir çalışmasında ise, Baumol, Say ve Ricardo'nun yazılarında, resesyona tanımı ve resesyona yol açan mekanizmanın varlığı konusunda 'hesap hatası' dışında sistematik bir açıklama bulamadığını belirtmektedir. Say Yasası'nın önermelerinde açık ve tutarlı bir kriz modeli bulmak oldukça güç görünmektedir (Baumol, 1999: 199).

Keynes'in Say Yasası yorumunun eleştirilerinde iki noktanın altı çizilebilir. Bunlardan birincisi, Mill'in ve daha sonra Ricardo'nun kısmi üretim fazlalığı ile ilgili açıklamalarının Keynes'in yazılarında dikkate alınmamasıdır. Ancak buradan hareketle, Say Yasası'nın resesyonun açıklanmasında Klasik iktisatın en önemli dayanaklarından birisi olduğunun ileri sürülemeyeceğini belirtmek bile gereksizdir. İkinci nokta, Hutt'ın da üzerinde durduğu, Keynes'in, Say Yasası'nın Klasik iktisattan ziyade Neoklasik yorumunu dikkate aldığı eleştirisidir. Bu anlamda, Say Yasası'nın Ricardiyen ve Neoklasik formülasyonlarından söz edilebilir. Sardoni'ye göre, Ricardo, hiçbir zaman Say Yasası'nın emeğin tam istihdamını sağlayacağını söylememiştir. Ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde dengeye ulaşacağı ve bunun da tasarruflarla yatırımlar arasındaki eşitliğin faiz oranındaki değişimlerle gerçekleşeceği, Say Yasası'nın Neoklasik formülasyonudur²¹ (Sardoni, 1991: 228). Say Yasası'nın tam istihdamı garanti etmesinin, Neoklasik iktisatçıların görüşü olduğu doğru kabul edilse de Keynes açısından temel mesele, iktisadi krizlerin olanaklı ve bunun da talep yetersizliğinden kaynaklandığının gösterilmesi olduğu için bu ayrımın önemi bulunmamaktadır.²² Bir başka deyişle, Say yasası tartışmasının odağında, krizlerin iktisadi sistemin önemsiz, basit bir kusuru olarak mı yoksa sistemin doğasından kaynaklanan bir gelişme olup olmadığı yer almaktadır (Diehl, 1924: 312-313). Bu anlamda, Ortodoks yaklaşımın, gerek laissez-faire, ricardiyen, marjinalist, monetarist, gerekse «arz-yanlı» olsun, Say Yasası'nın farklı yorumlarından herhangi birini savundukları görülmektedir (Foley, 1990: 436).

Say Yasası'nın geniş anlamını kavrayabilmek için, ilkenin kökenine bakıldığında, aşırı üretim olasılığını reddeden teorilerin genelde A. Smith'e dayandırıldığı görülür. Ancak daha önce de, Josiah Tucker tarafından benzer düşünceler geliştirilmiştir. Turgot, Quesnay gibi fizyokrat iktisatçılar, Tucker'in görüşlerini daha da geliştirmişlerdir. Quesnay'e göre, satın alma

²¹ Tam istihdam varsayımı, Klasik iktisatçıların değil Neoklasik iktisatçıların analizinde ön plana çıkmaktadır. Neoklasik işgücü piyasasında belirlenen denge istihdam düzeyi, istihdam edilen işgücünün marjinal veriminin sağladığı marjinal faydayı işgücünün marjinal zahmetine eşitler. Bu bakımdan denge istihdam düzeyi tam istihdam düzeyidir. İşçilerin işgücü piyasasında belirlenen denge istihdam düzeyindeki reel ücrete razı olmayıp işgücü arz etmemeleri işsizlik sayılamaz. Zira bu tür işsizlik gönüllü işsizliktir. Bu anlamda denge istihdam düzeyi tam istihdam düzeyine eşittir (Tanyeri, 1998: 33).

²² Ayrıca, Klasik ve Neoklasik iktisatçılar arasındaki farkın önerilerden veya varılan sonuçlardan ziyade metodolojide olduğu söylenebilir (Paya, 2001: 176). Böyle değerlendirildiğinde Keynes'in her iki yaklaşımı da Klasik yaklaşım olarak adlandırması tutarlıdır.

satış ve satış satın almadır (Bergmann, 1895: 61).²³ Say, ilk bakışta paradoks gibi görünse de aslında üretimin ürünler için mahreç olanağı sağladığını söylemiştir. Para, sadece ürün karşılığında elde edilir ve ancak aracı rolü üstlenir. Eğer mallar satılamıyor ise, bunun nedeni paranın değil, diğer malların eksikliğidir. Say'a göre bazı malların satılmayıp elde kalmasının nedeni, başka ürünlerin az üretilmesidir. Basit anlatımla: bazı insanlar daha az mal ve hizmet satın almışlardır; çünkü daha az gelir elde etmişlerdir (Bergmann, 1895: 70-71). Say, satışların düşük olmasını bazı sektörlerde üretimin aşırı bol olmasına değil, başka sektörlerde üretimin yetersizliği ile açıklamaktadır. Böylece, kısmi üretim bolluğu, Say tarafından, kısmi üretim eksikliğine dönüştürülmektedir. A malının pazarda alıcı bulamaması durumunda, A malının fazla üretildiği söylenebilir; veya Say'ın düşüncü biçimiyle, tersinden A malının bedeli olan B,C vb. mallarından eksik üretilmiştir denilebilir (Bergmann, 1895: 73). Say'ın teorisi, sonuç olarak (ayrıntılar dikkate alınmadığında) şöyle özetlenebilir: Ürünler, ürünlerle satın alınır. Bu bağlamda, genel bir üretim fazlası mümkün değildir. Ortaya çıkan durgunluklar, ancak üretimin eksik uyumundan kaynaklanabilir.²⁴ Teoriye uygun iktisat politikası ekonomik birimlerin hareket alanlarının genişletilmesi, bu anlamda serbestlik sağlanması olmaktadır (Bergmann, 1895: 77-78). James Mill'e göre ise, üretilen mallar birbiri ile uyumlu olmalı; yani mallarını satışa sunan bir kimse, aynı zamanda, kendi ihtiyacını karşılayacak malları da piyasada bulabilmelidir. Bazı alanlarda mallar aşırı bol iken başka alanlarda eksik olabilir. Ama bir bütün olarak gözlemlendiğinde, bir halkın talebi mevcut mallar ile her zaman aynı büyüklüktedir.²⁵ Gelirin tamamı tüketim malları veya yatırım malları (sermaye) alımında kullanılmaktadır. Sermaye ya işçilere ücret olarak ödenir ve dolayısıyla doğrudan gıda veya diğer yaşamsal ihtiyaçlar için harcanmış olur ya da hammadde alımında kullanılır. Böylece bir ülkenin yıllık geliri tüm ürünü satın almak

²³ Bu düşünce, daha sonra Mac-Culloch tarafından da kullanılan bir argüman olmuştur. Bu yazarların vurguladıkları bakış açısı James Mill ve Say tarafından daha da geliştirilmiş ve Smith'in yazdıkları ile bağlantılı ele alınmıştır (Bergmann, 1895: 66-67).

²⁴ Say Yasası, krizler konusunda çok önemli önermelere sahiptir; ancak belirtmek gerekir ki Say'ın kendisi yaşadığı dönemde gerçekleşen krizlerle ayrıntılı olarak ilgilenmemiştir (Bergmann, 1895: 77-78).

²⁵ Mill, bir halkın talebinin bu halkın satın alma gücünden başka bir şeyi ifade etmediğini belirtmektedir. Halkın satın alma gücü ise, bir yıl içinde gerçekleştirilen üretimin toplam tutarı olarak tanımlanmaktadır. Böylece bir halkın talep ettiği miktarın büyüklüğü her zaman arz edilen miktar ile örtüşmektedir (Bergmann, 1895: 83).

için kullanılmış olmaktadır (Bergmann, 1895: 83). Bir yılda üretilen tüm mallar, aynı dönemde (verimli veya verimsiz, her durumda) tüketilecektir. Tüketim, üretim ile eş sürelidir (coextensive). Ayrıca, Mill'e göre, bir kişi sadece ihtiyacını karşılamak için üretim yapar. Mill'in teoreminin özü: Bir halkın tüm mallara olan talebinin büyüklüğünün bir bütün olarak, tüm malların arzının büyüklüğüne bir bütün olarak eşit olduğudur. Sonuç olarak, Mill'e göre, üretim talebe kıyasla hiçbir zaman daha hızlı olamaz. Üretim, yalnızca bir sebeptir, yani talebin biricik sebebidir. Bir talep yaratmayan üretim, asla bir arz yaratmaz. Üretim her ikisini aynı zamanda ve aynı büyüklükte yaratmaktadır. Mill'e göre, arz ve talep son tahlilde özdeş olduğu için, bir anda bir maldan iki kat veya üç kat daha fazla üretilirse, sadece genel (bütün) arz değil, aynı zamanda genel (bütün) talep de aynı oranda artış gösterir (Bergmann, 1895: 85-89). Keynes'in, her arzın kendi talebini yaratacağı, ifadesi, ayrıntılar dikkate alınmadığında, Kates ve diğerlerinin ileri sürdüklerinin aksine Say ve James Mill'in açıklamaları ile son derece uyumludur. Keynes'in, haklı olarak, *laissez-faire* ile bağlantılı olarak incelediği Say Yasası, ekonomilerde talep cephesinin değil arz cephesinin belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Say Yasası'nın, resesyona ve işsizliğin ortaya çıkabileceği olasılığı ile tutarlı hale getirilebileceği şüphesiz kabul edilebilir. Ne var ki; Say ve James Mill'in yazdıkları dikkate alındığında, kısmi bolluğun geliştirilmesine dayandırılan bir resesyona teorinin ispatının oldukça zor olduğu görülmektedir. Jonsson ve Kates'e göre, Say ve James Mill gerçekte durgunluk, yoksulluk ve işsizlik konuları ile ilgilenmişlerdir. Kates, Say Yasası ile kümülatif (birikimli) resesyona teorisi ilişkisinin Torrens tarafından kurulduğunu ve diğer klasik ve neoklasik iktisatçılar tarafından da geliştirildiğini ileri sürmektedir. Ancak, Say Yasası'nın 'gerçek anlamı' üzerine yapılan tartışmada, böyle bir sav, önemli bir keyfilik içermekte, yani 'kendi bildiğini okuma' anlamına gelmektedir (Macedo e Silva, 2004: 17-18). Bu açıklamalara göre, Keynes'in, Say Yasası'nı, derneşik arz ve derneşik talep özdeşliği olarak yorumlaması esas itibarıyla (basically) doğrudur (Macedo e Silva, 2004: 21). Keynes'in Say Yasası yorumunun eleştiren iktisatçıların ileri sürdükleri argümanlar ikna edici olmaktan uzaktır.

Sonuç olarak, 'Nudge Nudge, Wink Wink, Say No More' başlığını taşıyan çalışmada da açıklandığı gibi, Say Yasası içinde bulunduğumuz

modern parasal ekonomi koşullarında değil, takas ekonomisi koşullarında geçerli olabilir. İçinde yaşadığımız gerçek dünyada, C-M-C değil, M-C-M çevrimi geçerlidir. Bir üretici, C – M – C dolaşım sürecinde, sadece başka ürünleri satın almak için para talep ederken, M – C – M’ sürecinde, parayı bizihi kendisi için talep etmektedir. Say’ın belirttiği gibi, para tüketilmediği (consume) için, insanlar onu ‘saklayacak’ (‘conceal’) veya ‘biriktirecektir’ (accumulate). Sermaye birikiminin esas olduğu kapitalist üretim koşullarında paranın bu işlevi Say Yasası’nı geçersiz kılmaktadır (Keen, 2003: 202). Say Yasası, Say İlkesi, Walras Yasası ya da başka hangi versiyonu dikkate alınıralsa alınsın, Say Yasası’nın varsaydığı ekonomilerde, sermaye birikimi ne arzulanan bir şeydir ne de olanaklıdır. Dolayısıyla, üretimin kâr amacıyla yapıldığı bir dünyada Say Yasası hiçbir anlam ifade etmemektedir (Keen, 2003: 208).

Say Yasası tartışması, özünde, iktisadi düşünce tarihinde süregelen serbest piyasa ekonomisinin istikrarlı ve dolayısıyla ekonomiye müdahalenin gerekli olup olmadığı konusuyla ilgilidir. Bu anlamda, Fizyokratlar, Klasik-neoklasik yaklaşım ve bu yaklaşımların çağdaş temsilcileri, yani laissez-faire taraftarları, talep yetersizliğinin refah düzeyini etkilemeyeceğini ve ekonominin herkesin hoşnut kalacağı biçimde hareket edeceğini ifade ederler. Ancak Keynes’e göre, bunun böyle olacağını varsaymak, yaşanan zorlukların ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir.

SONUÇ

Say Yasası ilk formüle edildiği dönemden itibaren iktisat teorisinin en tartışmalı konularından biri olma özelliğini sürdürmektedir. Say Yasası’nın geçerli olduğu ve Keynes’in eleştirilerinin yanıltıcı olduğunu ileri süren çalışmaların sayısı hızla artmakla birlikte kendini tekrar ettikleri söylenebilir. Bu anlamda tarihsel sürecin dikkate alınmaması, varsayımların gerçekçi olup olmadığının sorgulanmadığı dikkat çekmektedir. Basit mübadele ekonomileri, kapitalizmin ilk aşaması ve günümüz üretim ilişkilerinin aynı varsayım ve modellerle açıklanması yapılan tahlillerde zamanın ihmal edildiği anlamına gelmektedir. Özellikle, kapitalist üretim ilişkilerinde paranın üstlendiği rolün artması, sermaye birikiminin temel amaç olması gibi olguların göz ardı edildiği son derece açıktır. İlk dönemde Marx ve daha sonra Keynes’in

eleştirilerinde ön plana çıkan gelişmiş parasal ekonomilerin niteliğinden bağımsız bir ekonomi tasavvur edilerek Say Yasası savunulmaktadır.

Krizlerin geçici olduğunu ve dengeyi kendiliğinden kurulacağını savunan Klasik iktisatçılara, 'uzun dönemde hepimiz ölmüş olacağız' açıklaması ile tepkisini dile getiren Keynes, bu iktisatçıların Candide'in dünyasında yaşadıklarını düşünmektedir. Keynes'e göre, Geleneksel teorinin, yapılacak en iyi şeyin hiçbir şeye dokunulmamasını öğreten iyimserliği, talep yetersizliğinin refahın karşısına çıkabilecek engeli hesaba katmama çabasından başkaca bir şey değildir.

Say Yasası, parasal gelişmiş kapitalist ekonomileri değil, takas ekonomisini ya da Keynes'in ifadesiyle paranın sadece değişime aracılık ettiği 'gerçek' mübadele ekonomisini dikkate almaktadır. Say Yasası, gerçekçi varsayımlara dayanmamaktadır. Marx'ın görüşlerine benzer biçimde, paranın, iktisadi yaşamda gerekli ve çok özel bir role sahip bir unsur olarak dikkate alınması gerekir. Böyle incelendiğinde, parasal bir ekonomide, gelecekle ilgili değişen görüşlerin, istihdamın sadece yönünü değil, miktarını da etkileme gücüne sahip olduğu anlaşılacaktır. Belirsizlik koşulları altında gelecekle ilgili oluşturulan beklentilerin istihdam ve üretim üzerindeki etkisi, paranın oynadığı özel roller ile açıklanabilir. Reel analiz ve parasal analiz, birbirinden bağımsız olarak değil, karşılıklı etkileşim içinde ele alınmalıdır. Paranın sadece mübadeleyi kolaylaştırdığı, malların son tahlilde sadece mallarla satın alındığı önermesine sahip Say Yasası'nın dikkate aldığı ekonomi kapitalist üretim koşullarını yansıtmaktan uzaktır. Say Yasası'nı savunan çalışmalarda bu noktanın üzerinde yeterli açıklıkla durulmadığı ve paranın üstlendiği rollerin gelişmesiyle birlikte tarihsel olarak üretim ilişkilerinde de gerçekleşen değişimin yok sayıldığı gözlenmektedir.

Keynes'in Say Yasası'nı yanlış yorumladığı veya tahrif ettiği eleştirileri gerçeği yansıtmamaktadır. Keynes'in açıklamalarının, Say ve Yasa'nın geliştirilmesine önemli katkılar sunan James Mill, Ricardo gibi Klasik iktisatçıların yazdıkları ile örtüşmediği gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu yazarların görüşleri incelendiğinde özü itibarıyla Keynes'in yorumunun doğru olduğu açıkça görülmektedir. Say Yasası'nı savunan Klasik iktisatçılar, ürünlerin yalnızca ürünlerle satın alındığını ve paranın mübadele sürecinde sadece değişime aracılık ettiğini açıkça belirtmişlerdir. Keynes de tam olarak bu önermelerden hareket etmektedir. Para, değer biriktirme işlevine sahip

olmadığı için atıl olarak tutulmayacaktır. Paranın, ya cari dönem tüketim malları ya da gelecek dönem tüketim malları üretimini gerçekleştirecek cari dönem yatırım malları için harcanacağı görüşü, genel bolluk olasılığının reddedilmesinde Say Yasası'nın temel dayanağıdır. Say, James Mill, Ricardo, J.S. Mill'in temel argümanı, tam olarak, arz ve talep arasında özdeşlik olduğudur. Keynes'in de doğru biçimde saptadığı gibi, tasarrufların zorunlu olarak cari dönem yatırım mallarına yöneleceği varsayımı, talep yetersizliği olasılığının reddedilmesinin mantığı gerekçesidir. Üretim yapısının taleple uyumlu olmaması, kısa süreli sektörel dengesizlikleri (kısmi bolluk) açıklamakla birlikte, Yasa'nın genel bir aşırı üretim olasılığını reddetmeyi amaçladığı son derece açıktır.

Ortaya çıkan durgunlukların, ancak üretimin eksik uyumundan kaynaklanacağı ileri sürülmekte ve teoriye uygun iktisat politikası, ekonomik birimlerin hareket alanlarının genişletilmesi, yani gerekli serbestliğin sağlanması olmaktadır. Bu serbestlik mevcut ise, Mill'in de vurguladığı gibi, üretim talebe kıyasla hiçbir zaman daha hızlı olamaz. Keynes'in, bu noktadaki itirazının kendi düşünce sistemi açısından büyük önem taşıdığı söylenmelidir. Keynes'e göre, serbestlik veya ücret ve fiyat esneklikleri hiçbir şekilde tam istihdamı sağlayacak talep miktarını garanti etmeyecektir. Ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeye geleceği ve burada çakılıp kalacağı, yani ücret ve fiyat esnekliğinin çözüm olamayacağı Keynes'in iktisat teorisine yaptığı en önemli katkılardan biri olarak görülebilir. Gelişmiş parasal ekonomilerde, tasarrufların yatırım malları harcaması için kullanılmayıp, tahvil veya para olarak elde tutulması talep yetersizliğine yol açarak kriz olasılığı doğuracaktır. Bazı malların satılmayıp elde kalması anlamına gelen böyle bir durumda, Klasik teorinin öngördüğü gibi fiyatlar değil, üretim miktarı düşecektir. Fiyat uyumu yerine miktar uyumunun esas alındığı analizde, zincirleme reaksiyon son bulduğunda, mal piyasasında denge tekrar kurulmakla birlikte, bu dengenin daha düşük üretim ve istihdam düzeyinde kurulacağı görüşü Keynes'in iktisat teorisine kazandırdığı önemli bir yeniliktir. Bu analizde, üretimin ve işsizliğin eski düzeyine ulaşması ancak ve ancak yeterli talep artışının gerçekleşmesi ile sağlanabilir.

Keynes'e göre, çıktının derneşik talep fiyatının tüm çıktı düzeylerinin derneşik arz fiyatına eşit olması biçiminde ortaya konan Say Yasası, tam istihdama ulaşmak için hiçbir engelin bulunmadığını belirten ifadeyle aynı

anlama gelmektedir. Bu noktada, Klasik iktisatçıların Say yasası ile ilgili açıklamalarında tam istihdam dengesinden bahsedilmediği için, Keynes'in yorumunun Yasa'nın içeriğini yansıtmadığı eleştirisinin tutarlı olmadığı belirtilmelidir. Say ve diğer iktisatçıların tartışmalarda tam istihdam kavramına vurgu yapmadıkları doğru olmakla birlikte, Klasik teoride ücret ve fiyat esnekliklerinin her zaman tam istihdam düzeyini sağladığı genel kabul görmektedir. Ayrıca, Keynes, analizinin tam istihdam dengesini vurgulayan Neoklasik yaklaşımı da kapsadığını özellikle belirtmektedir. Özetle, Keynes'in ayrıntılar ya da kendi ifadesiyle 'özel durumları' değil, para, faiz ve istihdamın 'genel teorisini' açıklamaya çalıştığı ve Say Yasası'nı bu kapsamda değerlendirdiği dikkate alındığında, Say'ın doktrinin yanlış yorumladığı veya tahrif ettiği eleştirileri tutarlı değildir. Keynes'in yorumu, basit olarak, Marx tarafından da ayrıntılı biçimde gösterildiği gibi, takas ekonomisi ile paranın kullanıldığı ekonomiler arasında önemli farklar bulunduğu ve yaşanan krizlerin, paranın özel roller üstlendiği kapitalist ekonomilere özgü olduğu tezini içermektedir. Ancak, Marx'ın analizinden farklı olarak, ortaya çıkan krizler, devletin uygulayacağı politikalar ile aşılabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, kapitalist ekonomilerde, atıl para talebinin varlığı, efektif talep düzeyinin tam istihdamı sağlayacak düzeyin altında gerçekleşmesine yol açar ve böylece kriz olasılığını doğurur. Paranın önemli bir rol üstlenmediği ekonomilerde üreticilerin çıkarları ile toplumun genel çıkarının örtüştüğü görülürken, parasal ekonomilerde artık, girişimcilerin kendi çıkarlarını yerine getirmeye çalışmaları, genel refah düzeyinin artmasını gerektirmemektedir. Kapitalist ekonomilerde, istihdam yaratıp yaratmama kararı, paranın bir şekilde ya da başka şekilde kullanılması ya da hiçbir şekilde kullanılmaması arasında seçim kararına bağlı olmaktadır. Kâr amacının temel motivasyon olduğu kapitalist ekonomilerde, para tüketim ya da yatırım harcaması dışında, spekülasyon amaçla da kullanılabilir. İçinde yaşadığımız dünya, üretim faktörlerinin elde ettiği gelirlerin zorunlu olarak tüketim ve yatırım malları harcamasında kullanılacağını belirten Klasik iktisatçıların varsaydığı dünyadan oldukça farklıdır. Böyle bir dünyada, aşırı iyimser olmak için yeterli neden bulunmamaktadır.

Keynes'in açıklamalarından, bir teorinin bilimselliğinin, gerçekliği açıklayabilme gücü ile değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Gerçeklik

ise, ekonominin bizim hoşnut kalacağımız bir biçimde hareket etmediği, kaynakların doğal olarak optimum biçimde istihdam edilmeyeceği, krizlerin ve işsizliğin yaşandığı ve yaşanacağıdır. Gerçekçi olmak gerekirse, laissez-faire ilkelerine uygun olarak, her arz kendi talebini yaratabilir; ancak bunun için hazine, çukur açıp çukur kapatmak da dahil olmak üzere, her türlü önlemleri almış olmalıdır.

Say Yasası'nın geçerli olduğunu savunan ve literatürde oldukça geniş yer tutan çalışmalar incelendiğinde gerçek dünyanın sorunlarının açıklanıp açıklanmamasından ziyade modelin kendi içinde tutarlılığının ön plana çıktığı ve Keynes'in yorumunun bu açıdan ele alındığı görülmektedir. Bir anlamda Keynes'in dinamik analizi, statik denge tahlilleri ile eleştirilmektedir. Statiklik varsayımı ise zaman faktörünü gözardı etme imkanı sağlamakta ve gerçekliğin çelişkisiz olduğunu varsayıp, çözümlemenin çelişkisiz bir bütün oluşturan sonuçlar üretmesini mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anderson, W.L. (2001) Say's Law: Were (Are) the Critics Right?, Austrian Scholars Conference 7, March 30-31, <http://mises.org/journals/scholar/sayslaw.pdf>, indirilme tarihi: 10.10.2012.
- Ardıç, K., Aydın, Y. (2011) İktisat Okulları ve Emek Piyasası, 2. bs., İstanbul: Derin Yayınları.
- Baumol, W.J. (1977) "Say's (at Least) Eight Laws, or What Say and James Mill May Really Have Meant" *Economica*, New Series, Vol. 44, No. 174 (May): 145-161.
- Baumol, W.J. (1999) "Retrospectives: Say's Law", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13, No. 1: 195 – 204.
- Bergmann, E.v. (1895) *Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien*, Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer,
- <http://www26.us.archive.org/stream/diewirtschaftsk00berggoog#page/n75/mode/2up>, indirilme tarihi: 01.10.2012.

- Bonar, J. (1885) *Malthus and His Work*. London: Macmillan, <http://archive.org/details/malthusandhiswo03bonagoog>, indirilme tarihi: 08.10.2012.
- Buchholz, T.G. (2005) *Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler: Modern Ekonomik Düşünceye Giriş*, çev. İsmail Aktar, İstanbul: Adres Yayınları.
- Coleman, W. (1999) "Say's Law And The Keynesian Revolution", *History of Economics Review*, HETSA Bulletin, Electronic Archive: 1982-1999, Volume 29, Winter, 145-146, <http://www.hetsa.org.au/historyeconreview/hetsaback.html>, indirilme tarihi: 01.12.2012.
- Çakmak, A. (1997) *Ortodoks Makro İktisada Giriş*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Davidson, P. (1994) *Post Keynesian Macroeconomic Theory: A Foundation for Successful Economic Policies for the Twenty-first Century*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Davidson, P. (1998) "Post Keynesian Employment Analysis and the Macroeconomics of OECD Unemployment", *The Economic Journal*, Vol. 108, No. 448: 817-831.
- Davidson, P. (2000) "There are Major Differences Between Kalecki's Theory of Employment and Keynes's General Theory of Employment Interest and Money", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 23, No 1: 3-25.
- Davidson, P. (2001) "The Principle of Effective Demand: Another View", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 23, No 3: 391-402.
- Demiröz, D.M. (2012) "Kriz Çağında Keynes'e Yeniden Dönüş: Keynes'in Ticaret Çevrimi", U.S. Akalın vd. (der.), *Keynes'in Genel Teori'si Üzerine*, İstanbul: Kalkedon.
- Denis, H. (1997) *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, 1. Cilt, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Diehl, K. (1924) *Theoretische Nationalökonomie, Zweiter Band: Die Lehre von der Produktion*, Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- Foley, D. K. (1990) "Say's Law in Marx and Keynes", J.E. King (der.), *Marxian Economics*, Aldershot: Edward Elgar, 436 – 447.

- Hartwig, J. (2004) “Keynes Versus the Post Keynesians on the Principle of Effective Demand”, Konjunkturforschungsstelle (KOF), Swiss Institute for Business Cycle Research, Working Paper, No: 88, <http://www.kof.ethz.ch/en/publications/p/kof-working-papers/88/>, indirilme tarihi: 10.12.2012.
- Hutt, W. H. (1974) *A Rehabilitation of Say’s Law*. Athens: Ohio University Press., <http://mises.org/books/sayslaw.pdf>, .İndirilme tarihi: 10.09.2012.
- Jonsson, P.O. (1995) “On the Economics of Say and Keynes’ Interpretation of Says’s Law”, *Eastern Economic Journal*, Vol. 21, No. 2: 147–155.
- Jonsson, P. O. (1997) “On Gluts, Effective Demand, and the True Meaning of Say’s Law”, *Eastern Economic Journal*, Vol. 23, No.2: 203–218.
- Kates, S. (1996) “Keynes, Say’s Law and the Theory of the Business Cycle”, *History of Economics Review* 25: 119–126.
- Kates, S. (1997) “On the True Meaning of Say’s Law”, *Eastern Economic Journal* Vol. 23, No. 2: 191–202.
- Kates, S. (2005) “Supply Creates Its Own Demand’: A Discussion of the Origins of the Phrase and of its Adequacy as an Interpretation of Say’s Law of Markets”, *History of Economics Review*, Vol. 41: 49–60.
- Kates, S. (2010) “Why Your Grandfather’s Economics was better than yours: On the Catastrophic Disappearance of Say’s Law”, *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 13, No. 4: 3–28.
- Keen, S. (2003) “Nudge Nudge, Wink Wink, Say No More,” S. Kates (ed.), *Two Hundred Years of Say’s Law: Essays on Economic Theory’s Most Controversial Principle*, Cheltenham: Edward Elgar, 199–209.
- Kent, R.J. (2005) “Keynes and Say’s Law”, *History of Economics Review* 41: 61–76.
- Keynes, J.M. (1936) *The General Theory of Employment Interest and Money*, London: Macmillan.
- Keynes, J.M. (1937) “The General Theory of Employment”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 51, No. 2: 209-223.

- Keynes, J.M. (1994) *Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes*, Übers. Fritz Waeger, 7. Aufl., Berlin: Duncker & Humblot.
- Keynes, J.M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon.
- Maas, P. (2012) *Notwendige und hinreichende Bedingungen wohlfahrtsentwicklungskonformer Wirtschaftspolitik: Eine theoretische Untersuchung der Anforderungen an den Staat in einer Marktwirtschaft*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, Online-Ausgabe, http://webdoc.sub.gwdg.de/univerlag/2012/Maas_Wiwi.pdf, indirilme tarihi: 20.10.2012.
- Macedo e Silva, A. C. (2004) "From Say's Law to Keynes, from Keynes to Walras's Law: Some Ironies in the History of Economic Thought," http://www.ieecon.net/arquivos/publicacoes_47_887530739.pdf, indirilme tarihi: 14.10.2012.
- Martin, A. (2004) "Keynes and Say's Law of Markets: Analysis and Implications for Austrian Economics", <http://www2.gcc.edu/dept/econ/ASSC/Papers2004/Martin.pdf>, indirilme tarihi: 3.10.2012.
- Marx, K. (1993) *Das Kapital: Kritik der Politischen Ökonomie*, Erster Band, Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals, 34. Auflage, Berlin: Dietz Verlag.
- Mill, J.S. (2006) *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume III - Principles of Political Economy Part II [1848], Books III-V and Appendices*, ed. John M. Robson, Toronto: University of Toronto Press, <http://oll.libertyfund.org/title/243>, indirilme tarihi, 10.07. 2012.
- Mises, L. (2005) "Lord Keynes and Say's Law", April 25, This article originally was published in "The Freeman," October 30, 1950, <http://mises.org/daily/1803>, indirilme tarihi: 12.09.2012.
- Özel, H. (2007) "Genel Teori'ye Yol Açmış Olabilecek Toplum Felsefesi Üzerine", *İktisat Dergisi*, Sayı: 490: 58-69.
- Paya, M. (2001) *Makro İktisat*, Geliştirilmiş 2. bs., İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ricardo, D. (2007) *Ekonomi Politğin ve Vergilemenin İlkeleri*, çev. Tayfun

Erten, İstanbul: Belge Yayınları.

Sardoni, C. (1991) “Marx and Keynes: the critique of Say’s Law”, G.A. Caravale (ed.), *Marx and Modern Economic Analysis, Volume II: The Future of Capitalism and the History of Thought*, Aldershot: Edward Elgar, 219 – 239.

Say, J. B. (1821) *Letters to Mr Malthus on Several Subjects of Political Economy and on the Cause of the Stagnation of Commerce to Which is Added a Catechism of Political Economy or Familiar Conversations on the Manner in Which Wealth is Produced Distributed and Consumed in Society*. Translated by John Richter, *Reprints of Economic Classics* (1967), New York: Kelley, <http://library.mises.org/books/Jean-Baptiste%20Say/Letters%20to%20Mr%20Malthus.pdf>, indirilme tarihi: 10.07. 2012.

Say, J.B. (1830) *Ausführliche Darstellung der Nationalökonomie oder der Staatswirthschaft: aus dem Französischen der fünften Ausgabe übersetzt von Carl Eduard Morstadt: Erster Band, Dritte Ausgabe*, Heidelberg: Verlagsbuchhandlung von Joseph Engelmann, http://openlibrary.org/books/OL23279532M/Ausf%C3%BChrliche_Darstellung_der_National%C3%B6konomie_oder_der_Staatswirthschaft, indirilme tarihi: 15.11. 2012.

Say, J. B. (1880). *A treatise on political economy; or the production, distribution, and consumption of wealth*, Translated from the fourth edition of the French, by C. R. Prinsep, Philadelphia: Claxton, Remsen & Haffelfinger, Kitchener: Batoche, 2001, <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/say/treatise.pdf>, indirilme tarihi: 10.07. 2012.

Schumpeter, J.A (1954). *History of Economic Analyses*, New York: Oxford University Press.

Skousen, M. (2003) *Modern İktisadın İnşası*, çev. M. Acar vd., Ankara: Liberte.

Snowdon, B. ve Vane, H.R. (2012) *Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*, Çev., Nurtaç Yıldırım vd., İstanbul: Efil Yayınevi.

Sweezy, P (2007) *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon.

- Tanyeri, İ. (1998) “Keynes’in İstihdam ve Ücret Analizi”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1-2: 29-47.
- Tanyeri, İ. (2007) “Keynes’in Efektif Talep, Parasal Faiz Oranı, Ücret ve Kâr Analizi”, İktisat Dergisi, Sayı: 490: 48-57.
- Tarnell, B (2011): “A brief look at Say’s Law: Attempting to understand its relevance and meaning”, MPRA Paper No. 39365, posted 11. June 2012, Unpublished, http://mpa.ub.uni-muenchen.de/39365/3/Brown_CWA3_GY.pdf, indirilme tarihi: 13.10.2012.
- Witte, H. (1989) “Die Bedeutung des Sayschen Theorems für die Nationalökonomie”, in: Jahrbuch für Sozialwissenschaft, Bd. 40, H. 3: 323 – 331.